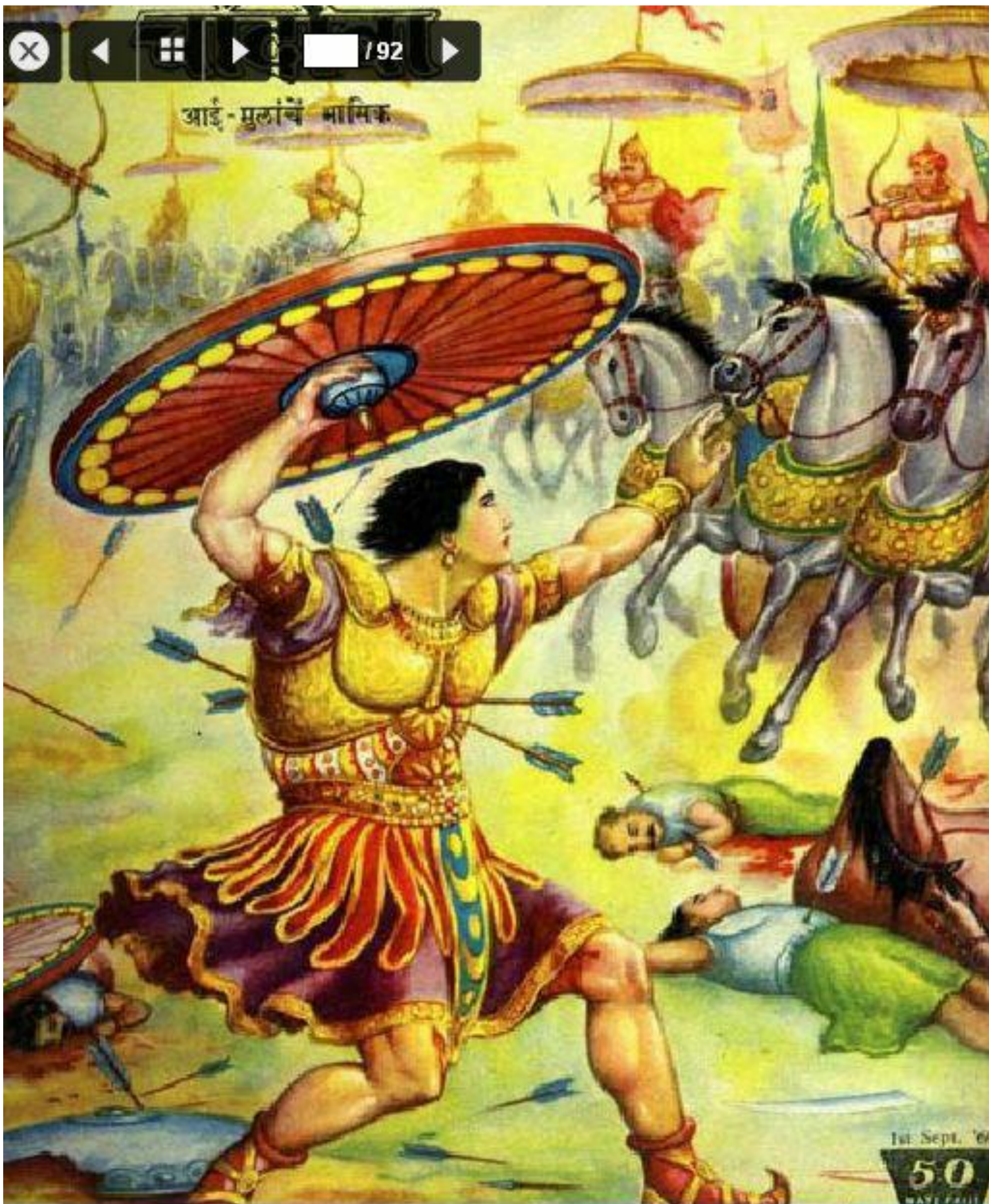

/ 92
आई-मुलांचें मासिक
1st Sept. '6
50

महाभारत

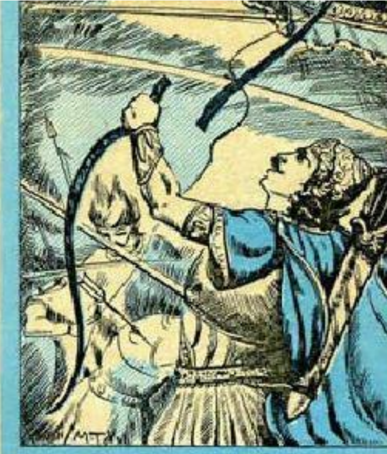
धर्मराजाच्या आज्ञेवरून अभिमन्यूनें चक्रव्यूहांत प्रवेश केला. कौरवांना वाटलें, आतां अभिमन्यु आपल्या तावडींत सांपडला. म्हणून ते आनंदानें टाळ्या वाजवूं लागले. परंतु त्यांचा हा उत्साह फार वेळ टिकला नाहीं. अभिमन्यु आपल्या नव्या दमानें कौरवांवर तुटून पडला. त्याला तोंड देतां देतां कौरव सेना अगदीं जिकीरीस येऊन सैरावैरां पळूं लागली.

अभिमन्यूचा आवेश पाहून दुर्योधन त्याच्यावर धावून गेला. पाठोपाठ दुर्योधनाच्या मदतीसाठीं त्याच्या सैन्यांतील योद्धे गेले. पण अभिमन्यू पुढे कोणीच टिकूं शकला नाहीं. अभिमन्यूनें कर्णावर एक बाण सोडला तो त्याच्या शरीरांत जाऊन घुसला. नंतर एका बाणानें शल्याला मूर्छित केलें. सुषेण, दीर्घलोचन कुण्डभेदी वगैरे योद्ध्यांना मारून टाकले. शल्याच्या भावाचें डोकें उडवलें. अशा तऱ्हेनें त्यानें सर्वांची खबर घेतली कृष्णार्जुनाप्रमाणेंच त्याला सुद्धां सर्व शस्त्रास्त्रांची माहिती होती आणि तो त्यांच्याप्रमाणेंच त्यांचा उपयोगहि करीत होता. द्रोण हें सर्व पाहात होता आणि त्याचें मनांतल्या मनांत कौतुक करीत होता. शेवटीं त्यानें एकदां दुर्योधनाजवळ म्हटलें देखील कीं हा मुलगा कसा अगदीं आपल्या बापाप्रमाणेंच लढत आहे. अर्जुनांत व अभिमन्यूंत कांहीं फरक नाहीं, याला तोंड देणें वास्तविक पाहातां आमच्या कौरव सेनेला मारण्याचें सामर्थ्य असून कां यानें तसें केलें नाहीं कोण जाणें !

द्रोणाच्या या बोलण्यावर दुर्योधन व्यंग करून कर्ण, दुःशासन, शल्य, बाल्हिक वगैरे वीरांना म्हणाला—" अर्जुनाच्या मुलाला मारण्याचा या ब्राह्मणाचा बेत दिसत नाहीं. तेव्हां आपल्यालाच केलें पाहिजे हें कार्य.

"दादा ! कां एवढी चिंता करतोस ? बघ मी क्षणार्धांत त्या पोराला मारून टाकतों. त्या नंतर पांहा काय होते गति पांडवांची ती. ते सर्व शोकानें आत्महत्या करून घेतील आणि आपलें काम आपोआप होऊन जाईल." असें म्हणत दुःशासन अभिमन्यूच्या समाचाराला गेला. त्याला येतांना अभिमन्यूनें एक बाण सोडला तो दुःशासनाच्या छातीला लागला. त्या बरोबर त्याला मूर्छा आली व तो बेशुद्ध होऊन पडला. सारथ्यानें मुकाट्यानें रथ शिबिराकडे वळविला.

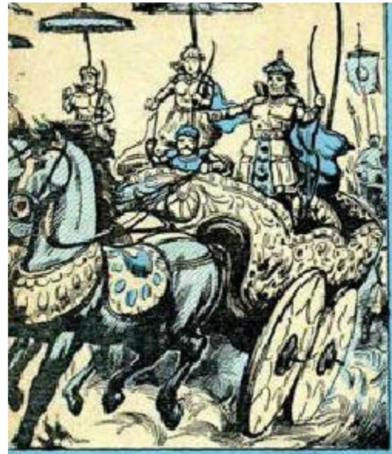
पांडव सेनेंतून जयजयकाराचा शब्द कर्णाच्या कानांवर पडताच तो अभिमन्यूशीं लढण्यासाठीं निघाला. अभिमन्यूनें एकाच बाणानें त्याची ध्वजा आणि भात्यांतून निघणारा बाण उडवून टाकून त्याला हतबल केलें. त्याच्या मदतीसाठीं त्याच्या भावाला आलेला पाहून अभिमन्यूनें त्याचें शीरच धडापासून वेगळें केलें. कर्ण भावाजवळ दुःख करीत बसला तेवढ्यांत अभिमन्यूनें त्याच्या सेनेची दाणादाण उडवून दिली.

अभिमन्यूचा आजचा पराक्रम पाहून कौरवांचा धीर सुटला.

पांडव आज दुप्पट उत्साहानें अभिमन्यू बरोबर चालले होते. परंतु युधिष्ठिर, भीम, सात्यकी, नकुळ, सहदेव, धृष्टद्युम्न, विराट, द्रुपद वगैरेंना त्यांच्या सैन्यासह सैन्धवानें अडवून धरलें. तो एकटा एवढ्या वीरांना कसा अडवूं शकला त्याला सुद्धां एक कारण होतें.

सैन्धव म्हणजे जयद्रथ हा धृतराष्ट्राचा जावई. वनवासांत असतां एकदां त्यानें द्रौपदीला पळवून नेण्याचा प्रयत्न केला.

पण भीमानें त्याचा पराभव करून त्याला पळवून लावलें. ह्याचा त्याला अपमान वाटून त्यानें तपस्या केली. भोळा शंकर फार लवकर प्रसन्न होतो. त्यानें त्याला स्वप्नांत येऊन वर दिला कीं अर्जुनाला सोडून बाकी सर्व पांडवांना तूं युद्धांत अडवूं शकशील. तुझ्या पुढें त्यांचा पराक्रम फिका पडेल.

केवळ ह्या वरामुळेंच तो पांडवांना थोपवूं शकला. इतकेंच नव्हे तर त्यांच्या सैन्याचा सुद्धां नाश करूं लागला.

इकडे अभिमन्यूचें काम चाललेंच होतें. त्यानें वृषसेनाच्या सारथ्याला मारल्यामुळें तो प्राण घेऊन पळत सुटला. पोलादाचें कवच धारण केलें असून सुद्धां त्यानें वसातीयाला मारून टाकलें. आणखी ही कित्येक वीरांचा त्यानें नाश केला. जो कोणी त्याच्या समोर येई त्याला मारण्याचा त्यानें सपाटा चालविला होता. त्यांत शल्याचा मुलगा रुक्मरथ होता.

मित्र मारला गेला म्हणून रुक्मरथाचे सर्व साथी एकदम अभिमन्यूवर तुटून पडले. त्या सर्वांचा हल्ला चुकविण्यासाठीं त्यानें गांधर्व अस्त्र सोडून सर्वांत भ्रांति उत्पन्न करून त्यांना हतबल करून सोडलें. नंतर एकेकाला मारत गेला. अशा तऱ्हेनें त्यानें शेंकडों वीरांना मारून टाकलें. अभिमन्यूच्या ह्या शौर्यामुळें दुर्योधनाचा पारा चढला व तो त्याच्यावर धांवून गेला. परंतु त्या बालवीरासमोर तो टिकूं शकला नाहीं. उलट्या पावली परत आला.

एकट्यानें त्या पोराला आवरणें शक्य नाहीं असा विचार करून द्रोण, अश्वत्थामा, बृहदबल, कृप, कृतवर्मा, कर्ण वगैरे वीरांनीं एकदम त्याला घेरलें. लक्ष्मण पुढें होऊन प्रथम युद्ध करूं लागला. आपल्या मुलाच्या मदतीला म्हणून दुर्योधन पुढें सरसावला.

लक्ष्मण आणि अभिमन्यूचें थोडा वेळ युद्ध झालें आणि थोड्याच वेळांत लक्ष्मण खालीं पडला. जवळच असलेल्या दुर्योधनाला फार वाईट वाटलें. तो इर्षेनें ओरडला—"टाका त्याला मारून."

दुर्योधनाची आज्ञा होतांच दुसरे वीर आपापल्या तलवारी घेऊन अभिमन्यूकडे वळ. त्यांत जयद्रथाचे सैनिक सुद्धां होते. पुन्हां एकदां सर्वांनीं मिळून अभिमन्यूवर हल्ला चढविला. त्या गडबडींतहि त्यानें क्राथपुत्राला मारलेंच. आणि हल्ला हटविण्याचा प्रयत्न केला. सर्व वीर मागें सरले. परंतु द्रोण, कृप, कर्ण, अश्वत्थामा, बृहद्बल व कृतवर्मा ह्या सर्वांनीं मिळून त्याला चारी बाजूंनीं घेरून टाकलें. त्या सर्वांच्यावर अभिमन्यूनें एकएक बाण सोडला. त्यांत दुर्योधनाचा एक भाऊ वृन्दारक मारला गेला.

प्रथम अभिमन्यूसमोर बृहद्बल आला. त्यानें रथाचे घोडे व सारथ्याला पहिल्यानें मारलें. नंतर त्याच्या रथाची ध्वजा तोडून धनुष्यहि मोडून टाकलें आणि शेवटीं जेव्हां तो ढाल तलवार घेऊन अभिमन्यूवर धांवून आला तेव्हां त्यानें एक बाण त्याच्या छातीवर सोडला तो आरपार निघून गेला.

त्यानंतर त्यानें कर्णाच्या साही मंत्र्यांना मारलें आणि सहस्रावधि सैनिकांना मारून टाकलें.

अभिमन्यूचा पराक्रम पुन्हां पुन्हां द्रोणाच्या डोळ्यांत भरत होता. तो म्हणाला— "ह्याचे बाण अचूक आहेत आणि हा ह्या शस्त्रास्त्र विद्येंत फार निपुण आहे. अगदीं अर्जुना प्रमाणेंच ह्याचा पराक्रम आहे. जो पर्यंत ह्याच्या हातांत धनुष्य आहे तोपर्यंत कोणीही ह्याला जिंकूं शकणार नाहीं. जर आपण ह्याचें धनुष्य भंग करून रथाखालीं उतरविलें तरच ह्याचा पराभव होण्याची शक्यता आहे."

द्रोणाचा शब्दसंकेत होतांच सर्वांनीं मिळून अभिमन्यूला मारण्याचा निश्चय केला. कर्णानें अभिमन्यूचें धनुष्य तोडलें. भोजानें त्याचे घोडे मारले. कृपानें सारथ्याला मारलें. बाकीच्यांनीं त्याच्यावर सतत बाण वृष्टि केली. तरी सुद्धां तो ढाल तलवार घेऊन पुढें सरसावला सर्वांना भीति वाटली कीं हा आतां कोणावर धांवून येत आहे कोण जाणें. म्हणून द्रोणानें त्याची तलवार उडविली आणि कर्णानें ढालीचे तुकडे केले.

ततके झाल्यावर सहाजीकच अभिमन्यू चिडला. रथाचें चाक घेऊन तो द्रोणावर धांवला. त्याचीं सुद्धां छकलें छकलें उडवून दिली गेलीं. आतां अभिमन्यूनें गदा हातांत घेतली. प्रथम तो अश्वत्थाम्यावर धांवून गेला. पण तो चार पावलें मागें सरकल्यानें त्याचा सारथी व घोडेच त्याला बळी पडले. त्या झपाट्यांत त्यानें शकुनीच्या कांहीं सैनिकांना व सात कैकेयांना मारलें आणि दुःशासनाच्या मुलाच्या रथावर हल्ला केला.

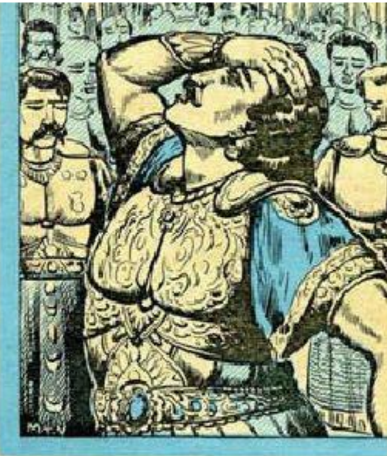
तोहि खवळला आणि गदा घेऊन अभिमन्यूवर धावून गेला. दोघांचे गदायुद्ध झालें आणि शेवटीं दोघेहि एकमेकाच्या प्रहारानें खालीं पडले. अभिमन्यू थकलेला होता. त्याला शुद्धीवर येण्यास वेळ लागला. दुःशासनाचा मुलगा नव्या दमाचा होता. तो लवकर शुद्धीवर आला. चटकन उठून त्यानें अचेत पडलेल्या अभिमन्यूवर प्रहार केला आणि त्याला मारून टाकलें.

कौरव सेनेंतून जयघोषाचे ध्वनि येऊं लागले. पांडवांना त्याचें कारण कळतांच त्यांच्या सैन्यांत पळापळ सुरू झाली.

एका थकलेल्या बाल वीरावर एकाच वेळीं सहा महारथ्यांनी हल्ला करून त्याला मारलें ह्या बद्दल पांडवांना फार विषाद वाटला. त्या सर्वांनीं आपापलीं शस्त्रास्त्रें फेंकून दिली आणि युधिष्ठिराभोंवती गोळा झाले. तो खालीं मान घालून शोक करीत होता.

"हाय माझ्या मुळेंच अभिमन्यू मारला गेला. मीच त्याला चक्रव्यूहामध्यें पाठविला. किती पापी आहे मी. आतां मी अर्जुनाला काय सांगू! कृष्णा समोर कसा जाऊं! कुलदीपक अभिमन्यूनाहीं मग काय करावयाचें आहे राज्य! कशाला पाहिजे तो विजय!"

व्यास महामुनि युधिष्ठिरास समजावण्याचा प्रयत्न करूं लागले. म्हणाले—"अरे

असें दुःख करीत बसलास तर कसें होईल? जो जन्माला आला तो मरणारच. असे कित्येक शूर योद्धा धारातीर्थी पडले आहेत. त्या सर्वांच्यासाठीं जर प्रत्येक जण दुःख करीत बसला तर क होणार?" असें कांहीं सांगून व्यास मुनींनीं त्याला समजाविण्याचा प्रयत्न केला व ते निघून गेले.

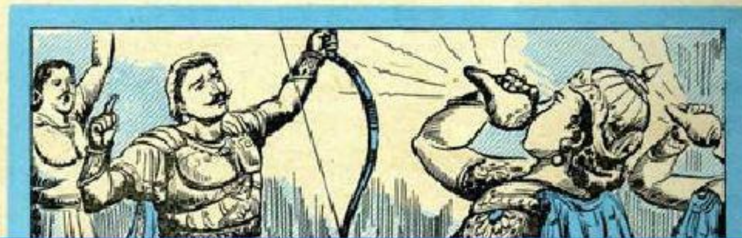
सूर्यास्ताची वेळ होती ती. सूर्यास्त होतांच सर्व सैनिक शिबिराच्या बाजूला वळले. अर्जुन संसप्तकांशीं युद्ध संपवून परत-येत असतां त्याला वाटेंत पदोपदीं अपशकून होऊं लागले. त्या बरोबर त्याच्या मनांत

प्रथम युधिष्ठिराविषयी शंका उभी राहिली. तो शिबिराच्या अगदीं जवळ आला. सर्वकडे शांतता पसरलेली त्याला दिसली. त्याच्या हृदयांत धस्स झालें. त्यानें पाहिलें कीं प्रत्येक जण त्याच्याकडे पाहिल्या बरोबर मान खालीं घालून अश्रू पुशीत पुढें जात आहे. तो जास्तच अधीर झाला.

कृष्ण व अर्जुन दोघे शिबिरांत शिरले. आणि सरळ सर्व पांडव बसले होते तेथें पोहोंचले. तेथें त्यांना अभिमन्यूच्या मृत्यूची सविस्तर वार्ता कळली. अर्जुनाला फार वाईट वाटलें. त्याला वाटलें आपण स्वतःच स्वर्गात जाऊन भेटलें पाहिजे आपल्या मुलाला. अभिमन्यूच्या मृत्यूच्या विचारानें अर्जुनाचें डोकें तावूं लागलें. हळूं हळूं त्या दुःखाचे पर्यवसान रागांत झालें. तो म्हणाला—"तुमच्या सर्वांच्या हातांत तलवारी असतां माझ्या मुलावर कां अशी पाळी आली!"

तेव्हां युधिष्ठिरानें त्याला सर्व वृत्तांत सांगितला आणि जयद्रथाची करणी पण सांगितली. त्यानें कसें सर्वांना थोपवून धरलें आणि त्याचें कारण वगैरे सविस्तर सांगितलें. त्यावर अर्जुनानें प्रतिज्ञा केली. म्हणाला—"ज्याच्या मुळें माझा बाळ मारला गेला त्या जयद्रथाला उद्या संध्याकाळ पर्यंत मी जर मारला नाहीं तर स्वतः चिता रचून त्यांत जीव देईन. हीच माझी प्रतिज्ञा. आणि जर मी ती पूर्ण करूं शकलों नाहीं तर पापी ठरून मला रौरव नरक प्राप्त होईल." असें म्हणत अर्जुनानें आपल्या धनुष्याची प्रत्यंचा ओढली. कृष्णानें पांचजन्य शंख वाजविला. आणि अर्जुनानें आपला देवदत्त नांवाचा शंख फुंकला.

[१७]

[चंद्रवर्मांला शिवपुर नगरांत सुबाहू भेटला. त्यानें धीरमल्लाची माहिती सांगितली. त्याच वेळीं एका दूतानें येऊन सांगितलें कीं सर्वकेतू एका मोठ्या सैन्यानिशीं धीरमल्लाचा पाठलाग करीत आहे. सुबाहूला वाटलें आपण त्याच्या मदतीला गेलें पाहिजे. नंतर—]

सुबाहूप्रमाणें चंद्रवर्मालाहि वाटलें कीं धीरमल्लाच्या मदतीला गेलें पाहिजे. इतक्यांत इशारे झाले आणि सर्व सेना एका मैदानांत जमली आणि लगेच किल्ल्याच्या बाहेर पडून उत्तरेकडे निघाली. चंद्रवर्मानें अश्वसेनेचें आधिपत्य आपल्याकडे घेतलें.

रात्रभर सारें सैन्य कूच करीत राहिलें. आणि पहाटेच्या सुमाराला डोंगराच्या एका वळणाजवळ येऊन पोहोंचलें. तेथें त्यांना घोड्यांच्या टापां आवाज ऐकूं आला. पण तें सैन्य शत्रुचें आहे कीं मित्राचें हें कळण्यास कांहीं मार्ग नव्हता. म्हणून तें पाहाण्यासाठीं चंद्रवर्मा व सुबाहू निवडक दहा घोडेस्वारांना घेऊन वायुवेगानें पुढें निघून गेले.

अगदीं वळणाजवळ त्यांना चार घोडेस्वार दिसले. सुबाहूला पाहिल्या बरोबर त्यांनीं आपले घोडे थांबविले. आणि म्हणाले—"सेनापति! आम्हांला राजप्रतिनिधीनें पाठविलें आहे. आम्ही इकडे येत असतां

सर्पकेतू नांवाच्या राजाच्या सैन्यानें जवळच्या पाऊलवाटेनें येऊन अडविलें. तेथें आमची चकमक उडाली. आमच्या सैन्यांतील बरेचसे शिपाई मारले गेले. राजप्रतिनिधी आपल्या थोड्याशा घुडदलासह त्यांचा सामना करीत आहे. परंतु ते हळूं हळूं मागें हटत आहेत."

ते सैनिक पुढें बोलतच होते. तेवढ्यांत कांहीं घोडेस्वार पळत त्यांच्या रोखानेच येत असलेले त्यांना दिसले. त्यांत स्वतः धीरमल्लहि होता. जवळ येतांच तो म्हणाला—

"आपल्याला अगोदर आपल्या नगराच्या रक्षणासाठीं धांवले पाहिजे. सर्पकेतू...." असें कांहीं तरी तो सांगत होता. तोंच त्याची नजर चंद्रवर्मावर पडली. त्याला आश्चर्य वाटलें. तो लगबगीनें पुढे आला. आणि "महाराज" म्हणून चंद्रवर्माला नमस्कार केला.

"धीरमल्ल!" चंद्रवर्मानें कुतुहल प्रगट केले. "मला वाटलें नव्हतें कीं पुन्हां आपली कधीं भेट होईल म्हणून. बरें पण आत्तां आपल्याला बोलत बसावयास वेळ नाहीं. चल आपण नगराच्या रक्षणाची व्यवस्था करूं." चंद्रवर्मा म्हणाला.

धीरमल्लानें मागून पाठलाग करीत येणाऱ्या सैन्याकडे पाहिलें. आणि म्हणाला—"महाराज, आपण आल्यामुळें परिस्थिति एकदम बदलणार. सर्पकेतूशीं आतां हें शेवटचेंच युद्ध म्हणावयाचें. अफाट सेना घेऊन तो येत आहे. घोडदल तो इकडे घेऊन येत आहे. आणि पायदळाला त्यानें डोंगराच्या पलीकडे ठेविलें आहे. नगराच्या ऐवजीं आपल्याला येथेंच त्याला तोंड द्यावें लागणार आहे. आपल्याला सैन्य रचना केली पाहिजे." असे म्हणून तो सुबाहूकडे वळला. म्हणाला—"सुबाहू, आपल्या सैन्याला त्या घाटींत घेऊन ये. घाटींतून लढण्यास सैन्य थोडें कमी असलें तरी चालेल. पण निवडक लोकांना तेथें पाहाऱ्यावर ठेव." असें सांगून तो चंद्रवर्माला घेऊन घाटीच्या तोंडाशीं गेला.

वाटेंत वीरपूर सोडल्यापासून काय काय झालें, ते चंद्रवर्मानें धीरमल्लला थोडक्यांत सांगितलें.

धीरमल्लानें लक्ष देऊन तें सारें ऐकलें आणि मोठ्या अदबीनें म्हणाला—"महाराज, सुबाहूनें आपल्याला सर्व हकीगत सांगितलीच आहे. आम्हांला खरोखरच तऱ्हे-तऱ्हेच्या संकटांना तोंड द्यावें लागलें. मोठ्या पराकाष्ठेनें एक एक संकट पार पडलें. नंतर आम्हीं राजा शिवसिंहाकडे नोकरी धरली. त्यानें मला येथील राजप्रतिनिधि केलें आणि आम्हांला येथें पाठवून दिले. त्यांत आज अचानकपणेंच सर्पकेतूशीं मुठभेड होत आहे. तेंहि एका प्रकारें बरेंच म्हणावयाचें. कारण केव्हां ना केव्हां तरी आपल्याला त्या दुष्ट सर्पकेतूशीं युद्ध हें करावें लागणारच. मग तें आजच केलें म्हणून काय झालें! एकादां काय तो सोक्ष मोक्ष होऊन जाऊं

दे. विजय मिळाला तर वाहवा आहेच. आणि जर नच मिळाला तर वीरगति तरी मिळेल! ह्या शिवाय दुसरा मार्गच नाहीं.

"तुझें म्हणणें बरोबर आहे. आपण आपला देश आपला गांव सोडून किती तरी दिवस झाले. आणि अशाच तऱ्हेनें अजून उगाच किती दिवस भटकणार? तेव्हां होऊनच जाऊं दे एकदाचा काय तो निकाल. येऊंदे तुझी सारी सेना." चंद्रवर्मानें सम्मति दिली.

ह्या दोघांचें बोलणें चाललेंच होतें इतक्यांत खिंडीच्या तोंडाजवळ कोलाहल ऐकूं आलें. तिकडे नजर फेंकतांच त्यांनीं

पाहिलें की ह्यांचे शिपाई शत्रुवर बाण रोखून आहेत. आणि घोडेस्वार आपापले भाले घेऊन शत्रूवर तुटून पडत आहेत.

"महाराज! सर्पकेतू आपल्या सैन्यासह खिंडीत घुसण्याचा प्रयत्न करीत आहे. मला वाटतें ह्या अरुंद खिंडीत आपण जर त्याच्या-वर दोन्हीं तिन्हीं बाजूंनीं हल्ला चढविला तर त्याचा जास्त उपयोग होईल. चला आपण दोघे दोन्हीं बाजूंनीं जाऊं." म्हणत धीरमल्लानें आपल्या घोड्यावर उडी मारली. त्याच्या पाठोपाठ चंद्रवर्मानें देखील आपल्या घोड्यावर ढांग मारली.

धीरमल्लानें आपलें सैन्य दोन ठिकाणीं वांटून खिंडींत दुतर्फा उभें केलें. सुबाहु तर तोंडाशीं शत्रूची वाट पाहात तयार होताच. अगदीं डोळ्यांत तेल घालून. त्याची दृष्टि चौफेर फिरत होती.

इकडे सर्पकेतु खिंडीत घुसण्याचा प्रयत्न करीत होता. त्या प्रयत्नांत त्याचे सैनिक शत्रूच्या माऱ्याला बळी पडत होते. त्यांच्या हातून सुटून जर कोणी आंत घुसला तर तो चंद्र-वर्माच्या बाणाचा बळी होई आणि त्यांतून सुटल्यांस धीरमल्लहि दुसऱ्या बाजूनें होताच. अशा तऱ्हेनें फार भयंकर युद्ध सुरू झालें होतें.

चंद्रवर्माचे सैनिकहि ह्या झटापटींत पडूं लागल्यामुळें त्याला काळजी वाटूं लागली. कारण शत्रु जवळ अफाट सैन्य होतें आणि ह्याच्याजवळ जें थोडेंसें होतें तेंहि कमी होत चाललें होतें. जर सर्पकेतूनें आपली मोठी तुकडी आंत पाठविली असती तर चंद्रवर्माच्या सैन्याची धडगत नव्हती.

ते दोघे विचारमग्न होते. इतक्यांत सर्प-केतूनें उच्चारलेले हे शब्द त्यांच्या कानावर पडले. "जो कोणी धीरमल्ल आणि चंद्रवर्मा ह्यांचें डोकें तोडून आणील त्याला एक लाख मोहोरा बक्षीस देईन. ह्या प्रांताचा संपूर्ण अधिकार त्याला देईन. चला उत्साहानें पुढें चला. करा युद्ध." अशा तऱ्हेनें तो आपल्या सैनिकांना प्रोत्साहन देत होता.

बस. क्षणार्धांत सर्व सैनिक खिंडीच्या तोंडाशीं येऊन निकरानें लढूं लागले. प्रत्येक सैनिक आपल्याला इनाम मिळावें म्हणून आपपल्या परीनें प्रयत्न करीत होता. एकमेकांना धक्काबुक्के देत पुढें घुसण्याचा त्यांचा प्रयत्न चालू होता.

चंद्रवर्मानें सुबाहूच्या मदतीला कांहीं सैन्य पाठवून दिलें परंतु तेवढ्याशा सैन्यानें काय होणार होतें. सर्पकेतूचें

अफाट सैन्य पुढें गेलेल्या सैनिकांना तुडवून पुढें चाललें होते. चंद्रवर्मा आणि धीरमल्ल दोघेहि विचा रांत पडले. त्यांच्या पुढें फार बिकट परिस्थिति उत्पन्न झालेली होती.

चंद्रवर्माच्या मनांत एक विचार आला. त्यानें घोड्यावर टांग मारली आणि धीरमल्लाजवळ आला. म्हणाला—"आपण डोंगरावर चढून जाऊन सर्पकेतूच्या सैन्यावर पाठीमागून हल्ला करूं या आणि समजा खालीं उतरणें शक्य झालें नाहीं तर वरूनच दगडांच्या आडून त्याच्यावर बाण सोडूं. अर्थातच सर्पकेतूच्या कांहीं सैन्याला मागें फिरावें लागेल."

"आपल्याला कांहीं तरी करणें फार जरूरी आहे. कारण जर का सर्पकेतूचें सैन्य खिंडींत शिरलें तर आपल्याला पळणें सुद्धां शक्य होणार नाहीं. मग फारच पंचाइत पडेल." धीरमल्ल म्हणाला.

चंद्रवर्मा कांहीं तीरंदाजांना घेऊन सरपटत सरपटत मोठमोठ्या दगडांमधून वाट काढीत काढीत हळूं हळूं डोंगरावर चढला. तेथून त्यानें पलीकडच्या बाजूस आपली नजर फेकली. त्याची छातीच दडपून गेली समोर पाहिल्यावर. त्याचा चेहेरा एकदम फिका पडला. एवढ्या अफाट सैन्याबरोबर आपला काय निभाव लागणार म्हणून तो मटकन खालींच बसला. प्रथम त्याचा धीर खचला.

तो मनांत म्हणाला एवढ्या सैन्यांतून पळ काढण्याशिवाय आता गत्यंतर नाहीं. जातां जातां धीरमल्ल, सुबाहू आणि देव (त्या म्हाताऱ्या मांत्रिकाचा मुलगा) त्यांना बरोबर घेऊन जाऊन जंगलांत लपून राहणें एवढेंच करणें शक्य आहे. त्या पुढील प्रश्न पुढें. असल्या विचारांनी त्याचे मन खट्टू होऊं लागलें. निराशा पूर्ण दृष्टीनें त्यानें समोर असलेल्या सर्पकेतूच्या सैन्याकडे पाहिलें. त्याला पूर्वीची आठवण झाली आणि एकाएक त्याच्या मनांत कांहीं तरी विचार आला.

क्षणभरांत तो उठून उभा राहिला. मनांतील सर्व धैर्य एकवटून जवळच असलेल्या एका उंच दगडावर उभा राहिला. अर्थातच खालील सैन्याची दृष्टि त्याच्याकडे वळली. ते आपसांत कुजबुजूं लागले. इतक्यांत चंद्रवर्मा त्यांना उद्देश्यून म्हणाला.

"सैनिकों, मी वीरपुरच्या राजा सूर्यवर्माचा मुलगा चंद्रवर्मा आहें. तुम्हांला माहीतच आहे कीं सर्पकेतूनें कशा निर्दय पणानें आमच्या वंशाचा नाश केला आणि गादीवर बसला. आतां मला वाटतें आहे कीं माहिष्मती राजाच्या गादीवर यशोवर्धन राजाच्या मुलापैकीं जगल्या-वाचलेल्या तपोवर्धनाला बसवावे. जर त्यानें हें मान्य केलें नाहीं तर तुम्हीं ज्याचें नांव सुचवाल त्याला बसवूं. पण ह्या कामीं मला तुम्हा सर्वांची मदत पाहिजे. आपल्याला सर्वांत अगोदर त्या कपटी, दुष्ट व क्रूर सर्पकेतूला संपविलें पाहिजे. आणि हें काम मी मुख्यत्वें करून त्यांच्यावर सोपवितो जे वीरपुरचे अभिमानी आणि सच्चे हितैषी

असतील. त्यांनी पुढें यावें आणि आपलें काम करावें.

सैन्यांतील बऱ्याच लोकांनीं चंद्रवर्माचा आवाज ओळखला. ते चकित होऊन त्याच्याकडे पाहूं लागले. ओळख पटतांच सैन्यांतून जयजयकार ध्वनि उमटला. ते गर्जना करूं लागले—"वीरपुरच्या महाराजांचा जयजयकार असो."

तावडतोब युद्धाचा नूर पालटला सैन्यांत धक्काबुकी आणि पळापळ सुरूं झाली. आणि पाहतां पाहतां बरेच सैन्य चंद्रवर्माला येऊन मिळालें.

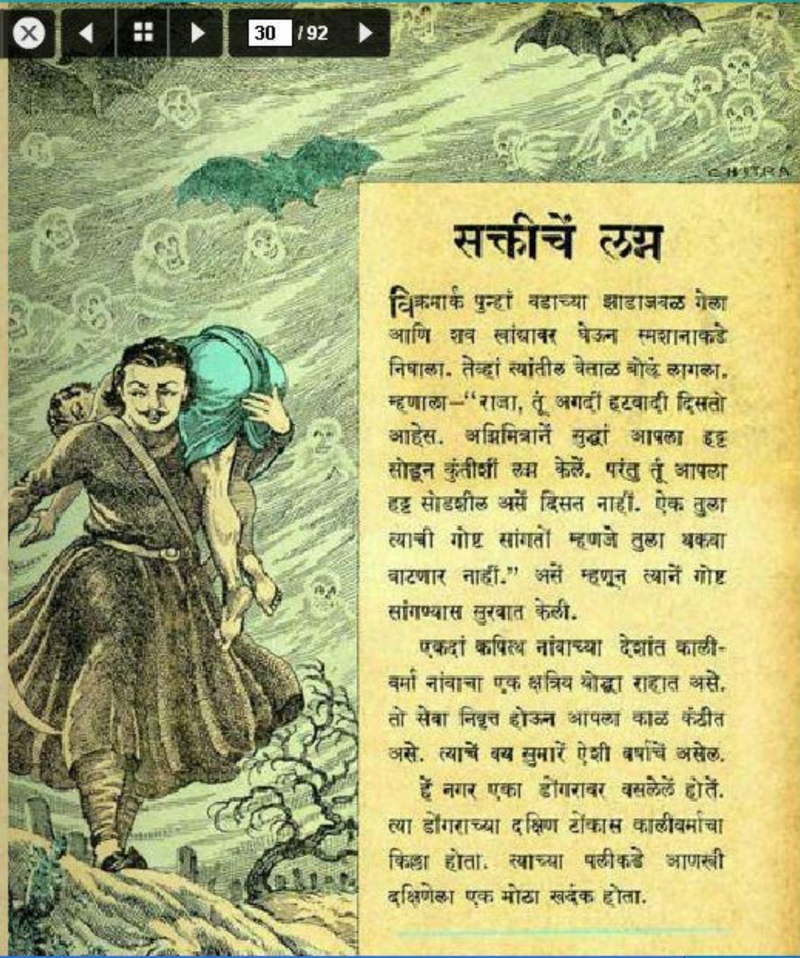
तितक्यांत चंद्रवर्माच्या जय जय काराचे शब्द त्या सैनिकांच्या कानावर आले. ते तेथूनच उलट्या पावलीं परतले आणि त्यांच्यावर धांवून गेले.

ही संधि पाहून चंद्रवर्मा धीरमल्लाला म्हणाला—"मित्रा, ही वेळ गमावूं नकोस. आतांच्या आतां तूं आपल्या सैन्यानिशी खिंडीच्या द्वारांतून हल्ला चढवीत मैदानांत जा. सर्पकेतूच्या सैन्यापैकीं अर्धे अधिक सैन्य आपल्या बाजूनें लढत आहे. या वेळींच सर्पकेतू आपल्या तावडीत सांपडूं शकेल. नाहीं तर निदान त्याला मारून तरी टाकतां येईल.

सर्पकेतूला हें सर्व कळण्यास वेळ लागला नाही. धीरमल्लाचें सैन्य येण्या पूर्वींच त्यानें आपल्या सैन्याला घाटीच्या प्रवेशद्वारा पाशीं बोलाविलें आणि आपण त्यांतील कांहीं विश्वासू सैनिकांना बरोबर घेऊन तेथून पळ काढला. त्याचें सर्व सैन्य त्याच्या मागोमाग पळूं लागलें. चंद्रवर्माचें सैन्य पाठलाग करीत निघालें. सर्पकेतूचें सैन्य वाट फुटेल तिकडे जंगलांत घुसलें. त्यांतील कांहीं सैनिक चंद्रवर्माच्या हातीं लागले त्यांना त्यानें कैद केलें. पण सर्पकेतू मात्र त्याच्या हातीं सापडला नाहीं. तो आपल्या सैन्यासह जंगलांत नाहींसा झाला.

सर्व सैनिक थकलेलें होते. म्हणून चंद्रवर्मानें धीरमल्ल आणि सुबाहू याच्या सल्ल्यानें युद्ध थांबविलें. आणि त्यांच्याच विचारानें सर्पकेतूच्या शोधार्थ उत्तम अशा दहा सैनिकांना पाठविलें. याला म्हणतात नशिबाचा फेर सर्पकेतू यशाच्या शिखरावर घेऊन कोसळला आणि चंद्रवर्माला यशाच्या शिखरावर चढावयास तीच संधि लागली. [पुढे चालू]

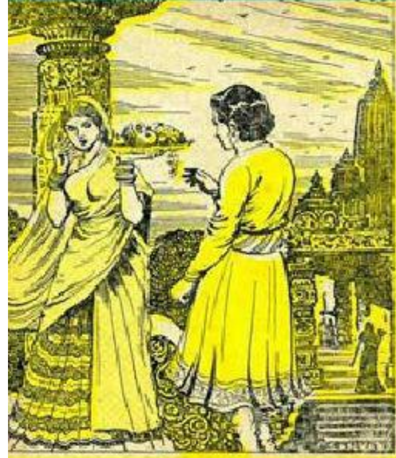

सक्तीचें लग्न

विक्रमार्क पुन्हां वडाच्या झाडाजवळ गेला आणि शव खांद्यावर घेऊन स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां त्यांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला—"राजा, तूं अगदीं हटवादी दिसतो आहेस. अग्निमित्रानें सुद्धां आपला हट्ट सोडून कुंतीशीं लग्न केलें. परंतु तूं आपला हट्ट सोडशील असें दिसत नाहीं. ऐक तुला त्याची गोष्ट सांगतों म्हणजे तुला थकवा वाटणार नाहीं." असें म्हणून त्यानें गोष्ट सांगण्यास सुरवात केली.

एकदां कपित्थ नांवाच्या देशांत कालीवर्मा नांवाचा एक क्षत्रिय योद्धा राहात असे. तो सेवा निवृत्त होऊन आपला काळ कंठीत असे. त्याचें वय सुमारें ऐंशी वर्षांचें असेल.

हें नगर एका डोंगरावर वसलेलें होतें. त्या डोंगराच्या दक्षिण टोंकास कालीवर्माचा किल्ला होता. त्याच्या पलीकडे आणखी दक्षिणेला एक मोठा खंदक होता.

कालीवर्मांच्या कुटुंबांत त्याच्या एका नातीशिवाय कोणी नव्हतें. म्हणून इतक्या मोठ्या किल्ल्यांत दोघं आपल्या नोकर चाकरांसह राहात असत त्याच्या नातीचें नांव कुंती. ती लहान असतांनाच तिचे आई-वडील वारले आजीहि देवलोकीं निघून गेली होती. म्हणून कालीवर्मांवरच तिच्या पालन पोषणाचा भार येऊन पडला होता.

तिच्या बरोबरीचे घरांत कोणीच नव्हतें. तिच्या सुख-दुःखांत भाग घ्यावयाला कोणीच नसल्यानें ती अगदीं उदास असे. तिच्या ह्या उदासीनतेकडे सुद्धां तिच्या आजोबांचें कधीं लक्ष गेलें नाहीं. एक दिवस त्या गांवांत देवीचा उत्सव होता. कुंती त्या दिवशीं देवीचें दर्शन करून परत येत होती. मंदिराच्या पायऱ्या उतरून ती घराकडे निघाली होती. तेव्हां एक क्षत्रिय तरुण युवक तिला म्हणाला- "मला तुझ्याशीं कांहीं तरी बोलावयाचें आहे. मी रात्रीं येईन."

तो युवक कुंतीच्या ओळखीचा नसल्या-मुळें तिला थोडें आश्चर्य वाटलें. शिवाय त्याला तिच्याशीं काय बोलावयाचें असेल ह्याचाहि ती कांहीं अंदाज करूं शकली नाहीं. आपल्या विषयीं कधीं कोणी एवढी चौकशी केली नाहीं. मग एवढी आपुलकी दाखवि-णारा हा कोण हें जाणण्याची तिला थोडी उत्सुकता वाटली आणि म्हणूनच तिनें त्याच्या विषयीं आपल्या आजोबांजवळ कांहींहि सांगितलें नाहीं.

तो म्हातारा मोठा कडक होता. त्याची नात कुंती कोठेंहि गेली कीं तिच्या नकळत तिच्या मागें पुढें दोघां तिघां माणसांना तो पाठवीत असे.

त्या दिवशीं सुद्धां त्यानें दोघांतिघांना पाठविलें होतें. त्यांतील एका जणानें ही गोष्ट म्हाताऱ्याला येऊन सांगितली.

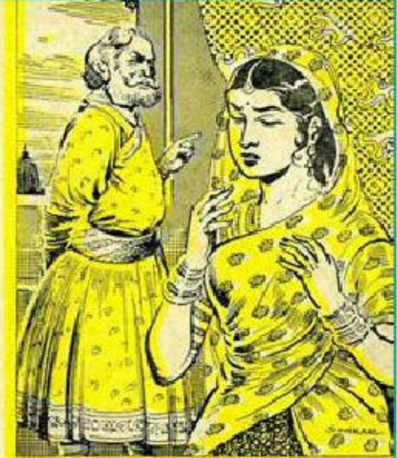
कुंती दर्शन घेऊन घरीं आल्यावर आजघ्रानें तिला सहज प्रश्न केला–"कोणी ओळखीचें भेटलें होतें काय ?"

"नाहीं बाबा ! मी दर्शन करून सरळ घरींच येत आहे," कुंती म्हणाली.

"मग देवळाजवळ कोणाशीं बोलत उभी राहिली होतीस !" कालीवर्मानें विचारलें.

कुंती किंचित गोंधळली. तिनें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. त्यावरून म्हाताऱ्याला राग आला. तो म्हणाला–"तुला मी लहानाची मोठी केली. आपल्या वंशाची कुलमर्यादा अजून कशी नाहीं तुझ्या लक्षांत आली. आपलें घराणें चांगलें कुलशीलवान म्हणून प्रसिद्ध आहे आणि तूं मला कळविल्या शिवाय वाटेल त्या तरुणाशीं बोलावयास आणि ज्याच्याशीं तूं बोललीस त्याच्याशीं जर तुझें लग्न झालें नाहींतर ती मोठीच चूक. जर तो तुझ्या योग्य असेल तर ठीकच नाहीं, तर तुला पश्चात्ताप करीत बसावें लागेल. कोण होता तो ? कोठें राहातो ? काय आहे नांव ?"

आजोबांचा राग पाहून कुंतीची बोबडीच वळली. अगदीं घाबरून गेली तरी स्वतःला सावरून म्हणाली—"मला त्याच्याविषयीं

कांहीं एक माहीत नाहीं आणि मी त्याच्याशीं कांहीं वार्तालाप केला नाहीं."

पण कांहीं झालें तरी आतां त्याच्याशींच गांठ आहे. लक्षांत ठेव. त्याच्याशींच तुला लग्न करावें लागणार आहे. तूं जरी बोलली नाहींस तरी तो तरी बोलला ना ? काय म्हणाला तो ?" आज्यानें विचारलें.

"तो म्हणाला त्याला कांहींतरी बोलायचें आहे. म्हणून रात्रीं थोडावेळ दरवाजा उघडा ठेवायला सांगितला आहे" कुंती म्हणाली.

"अस्सं ! मी बघतों आतां पुढें काय करायचें तें." कालीवर्मा गरजला.

त्या माणसाशीं लग्न करणें म्हणजे आपल्याला मोठीच शिक्षा आहे, असें कुंतीला वाटलें नाहीं. ज्यानें आस्थेनें एवढी विचारणा केली आणि तिच्याकडे ज्याचें लक्ष गेलें त्याच्याशीं लग्न करण्यास तिची कांहींच हरकत नव्हती. उलट तिला एक प्रकारची सुटकाच वाटत होती.

त्या दिवशीं संध्याकाळीं कालीवर्मानें शेजारच्या कांहीं बायकांना बोलावून आणून तिला लग्नासाठीं नवऱ्यामुलीप्रमाणें सजवून तयार ठेवण्यास सांगितलें. त्यानें लग्न लावण्यासाठीं एका पुरोहिताला बोलावून ठेविलें होतें. कुंतीच्या लग्नासाठीं सर्व आवश्यक व्यवस्था करून ठेविली होती.

त्याच वेळीं कपिथ नगरांत आणखी एक गोष्ट घडली. अग्निमित्र नांवाचा दुसरा एक क्षत्रिय कुमार राजाकडे नोकरीला म्हणून आला होता. तो त्या गांवांत नवीनच होता. आणि एका अनोळखी माणसाकडेच राहिला होता. तो कामावरून आल्यावर रोज गांव पाहावयाला म्हणून निघत असे आणि रात्रीं अंधार पडल्यावरच घरीं येत असे.

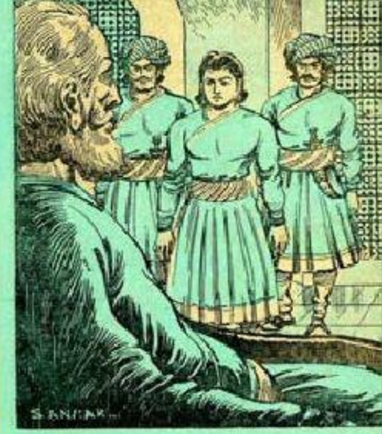
त्या दिवशीं राज्यांत बंडखोरी माजली असल्या कारणानें तेथें कोणी शस्त्र धारण केलेला माणूस दिसला तर सरकारी शिपाई त्याच्यावर हल्ला करून त्याला कैद करीत असत.

ज्या दिवशीं कुंतीचें लग्न व्हावयाचें होतें त्याच दिवशीं नित्याप्रमाणें अग्निमित्र गांवांत फिरावयास गेला. पण शस्त्रबंदीची त्याला आठवण नव्हती. काळोखी रात्र होती. आकाशांत ढग आलेले होते. त्या काळोखांत समोरचें कोणाला कांहीं दिसत नव्हतें.

अग्निमित्र त्या अंधारांत रस्ता चुकला. त्याला त्याचें घर सांपडलेंच नाहीं. तो भटकत भटकत कालीवर्माच्या घराच्या बाजूला आला. तशांतच त्याला गस्त घालणारे पोलीस मशाली घेऊन येत असलेले दिसले. त्याच्या जवळ शस्त्रें असल्यानें त्यांचा डोळा चुकवून जाण्याचा अग्निमित्रानें प्रयत्न केला. शिपाई जवळ येत आहेत असें वाटल्यावरून तो एका घराच्या दाराला टेकून उभा राहिला. दाराला टेकल्या बरोबर ते आंत ढकलले गेलें. बरें झालें आपण आंत लपावें म्हणून तो हळूंच आंत येऊन दारामागें लपला.

तेथें असलेल्या नोकरांनीं त्याला पकडून आपल्या धन्यासमोर नेऊन उभें केलें. माडीवर एका मोठ्या दिवाणखान्यांत एक वृद्ध गृहस्थ एका खुर्चीवर बसला होता. त्या क्षत्रिय कुमाराला पाहून म्हातारा खूष झाला. तो कालीवर्माच होता. "ये, मी तुझीच वाट पाहात होतों. क्षात्रतेज तुझ्या तोंडावरून टपकत आहे."

"क्षमा करा. मी आपल्याला कधीं पाहिलेलें नाहीं. ओळखलें नाहीं मी आपल्याला. आपण चुकीनें मला कोणी दुसरा माणूस समजत असाल. माझें नांव अग्निमित्र आहे." अग्निमित्रानें आपली ओळख दिली.

"होय. तू मला पाहिलें नसशील पण माझ्या नातीला तूं चांगलें ओळखतोस ना! तुझी इच्छा असो अथवा नसो. मी तिच्याशीं तुझें लग्न लावून देणार आहे. भटजींना सुद्धां मी बोलावून ठेवलें आहे." कालीवर्मा म्हणाला. नंतर त्यानें कुंतीला बोलावून आणण्यास सांगितलें.

कुंती नटूनथटून आली. पण काय अग्निमित्राला पाहतांक्षणींच तिच्या चेहेऱ्यावरचा आनंद एकदम मावळला. ती एकदम म्हणाली—"हा नव्हे तो माणूस. हा कोणीतरी भामटा आहे आजोबा."

"किती खोटें बोलशील! तुमच्या बोलण्यावर माझा विश्वास कसा बसावा!" कालीवर्मानें कुंतीकडे डोळे वटारून पाहिलें.

"मी यांना कधीं पाहिलें नाहीं. यांच्याशी नाहीं मी बोललें सकाळीं." कुंतीनें सांगितलें.

"तो कोणीहि असूं दे. मला त्याच्याशीं कांहीं करावयाचें नाहीं. मी याच्याशीं तुझें लग्न लावून माझ्यावरची जबाबदारी दूर करणार आणि या सर्वाला कारण तूंच. मुहूर्ताच्या वेळेपर्यंत ठरवा तुम्हीं काय ते आणि लग्नाला तयार व्हा. उद्या सकाळीं मुहूर्त आहे. तोंपर्यंत तुम्हाला वेळ आहे विचार करावयास."

अग्निमित्रा! तुला सांगतों आहे. तूं जर पळून जाण्याचा प्रयत्न केलास तर तुझी धडगत नाहीं, एवढें लक्षांत ठेव. या दक्षिणेकडील खिडकींतून उडी मारण्याचा प्रयत्न केलास तर शंभर फूट खोल खड्यांत पडशील. या दरवाज्यांतून जाण्याचा प्रयत्न केलास तर शंभर तलवारी तुझ्या डोक्यावर पडतील." एवढें सांगून त्या दोघांना तेथेंच विचार करण्यास सोडून कालीवर्मा निघून गेला.

"काय चाललें आहे हें माझ्या कांहीं सुद्धां लक्षांत आलें नाहीं. मला थोडें-तरी समजावून सांग." अग्निवर्मा कुंतीला म्हणाला.

कुंतीनें सविस्तर सर्व हकीगत सांगितली. ती ऐकून अग्निवर्माला फार वाईट वाटलें. "फारच पेचांत पडली आहेस तूं. एकाशीं लग्न करण्याची इच्छा असतां तुला भलत्याशींच लग्न करावें लागत आहे. तुझ्यावरील हें संकट टाळण्यासाठीं कांहीहि करावयास मी तयार आहें. वेळ पडल्यास प्राण देण्यास सुद्धां तयार आहे." अग्निमित्र म्हणाला.

तें ऐकून कुंतीला फार वाईट वाटलें. या बिचाऱ्याला उगीचच मध्यें त्रास. पण विचार करण्याचा कांहींच उपयोग नव्हता.

"माझ्यासाठीं तुम्ही आपले प्राण कां देतां! माझी सर्व हकीगत मी सांगितली आहे. माझ्याशीं लग्न करण्यांत तुम्हाला कांहीं हरकत नसेल तर तुम्ही माझ्याशीं लग्न केलेलेंच बरें," कुंती म्हणाली.

"जबरदस्तीनेंच जर तुला माझ्याशीं लग्न करावें लागणार असेल तर मी प्राणत्याग केलेलाच बरा आणि माझ्या बाबतींत म्हणशील तर तुझ्या सारखी सुंदर मुलगी मला मिळूं शकेल ही कल्पना मला स्वप्नांत देखील नव्हती." अग्निमित्र म्हणाला.

"मग तुम्ही लग्नाला तयार झालेलेंच बरें. जर तुम्हीं प्राण दिलांत तर मला जन्मभर रडत बसावें लागेल." कुंती म्हणाली.

"माझे प्राण वांचविण्यासाठीं तूं माझ्याशीं लग्न करण्यास तयार होत आहेस. पण मी क्षत्रिय वीर आहे. मला मरणाची भीति वाटत नाहीं. पण मी मरणार आहे तो तुझ्याच हितासाठीं. मी जिवंत असे पर्यंत तुला तुझ्या प्रियकराशीं लग्न करतां येणार नाहीं." अग्निमित्रानें सांगितलें.

"तुमचा निश्चय पक्का होण्यापूर्वीं मी तुम्हांला माझी हकीगत पुन्हां सांगतें. नीट ऐका. मी अजून पर्यंत कोणावरहि प्रेम केलेलें नाहीं किंवा त्या विषयीं मी अजून विचारच केला नाहीं आणि आतां विचार करावयाचा म्हणजे तुमच्या पासूनच मला सुरवात करावयाची आहे. तुमच्या बद्दल माझ्या मनांत प्रीति वाढूं लागली आहे. अर्थातच पुढें ती प्रेमांत बदलणार. म्हणजे मी तुमच्यावर प्रेम करूं लागले आहे. जर तुम्ही माझ्याशीं लग्न केलें नाहींत तर मी जन्मभर अशीच राहणार आहें." कुंती म्हणाली.

एवढे होईतों पाहाट झाली. मुहूर्ताच्या-पूर्वी थोडावेळ कालीवर्मा आला. "“काय केलात दोघांनीं विचार? झालांत लग्नाला तयार!"

अग्निमित्रानें 'होय' म्हणतांच कुंतीनें सुद्धां आपली अनुमति दर्शविली.

दोघांचें लग्न झालें. अग्निमित्र आपल्या बायकोला घेऊन गेला.

गोष्ट संपविल्यावर वेताळानें विचारलें— "अगोदर नाहीं म्हणून नंतर अग्निमित्र लग्नास कां तयार झाला? कालीवर्माच्या भयानें? त्या दोघांत कोणी कोणाला फंसविलें होतें? तुला उत्तर दिलेंच पाहिजे. नाहींतर परिणाम तुला माहीतच आहे. टाळाटाळ करून चालावयाचें नाहीं."

विक्रमार्क म्हणाला—"कोणी कोणाला भीत नव्हतें. अग्निमित्र क्षत्रिय वीर असल्यानें कोणाला हार जाणारा नव्हता. जबरदस्तीनें लग्न करून घेण्यापेक्षां त्याला मरण जास्त पसंत होतें. कुंतीलाहि आपल्या आजोबांची भीति वाटत नव्हती. दोघांनीं परिस्थितीचा चांगला विचार केला होता. अग्निमित्राच्या त्यागभावनेमुळें कुंतीला खरोखरीच त्याच्या विषयीं थोडा वाटूं लागला होता. ती नुसती बोलण्याची इच्छा दर्शविणारावर सुद्धां जर प्रेम करूं लागली होती तर मग प्रत्यक्ष बोलणारावर ती कां नाहीं प्रेम करणार? अग्निमित्राविषयीं तिला खरोखरच प्रेम वाटूं लागलें होतें. म्हणून ती लग्नास तयार झाली. एवंच हें लग्न जबरदस्तीचें काहीं झालें नाहीं." अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ शवासह नाहींसा झाला आणि वडाच्या झाडावर पूर्ववत् लटकूं लागला. (कल्पित)

जोड आरसा

बाराव्या शतका मध्यें चीनच्या उत्तर भागांत तारतरी लोकांनीं हल्ला केला. लटमार केली. सर्वनाश केला. त्या उलट त्यावेळीं दक्षिण चीन फार समृद्ध होता. त्यांतल्या त्यांत त्याचा पूर्व भाग फारच चांगला होता.

फेन्ग चुगिय उत्तर चीन कडील राहा-णारा होता. त्याची पूर्वो नगरांत मामलेदार म्हणून नेमणूक झाली. तेथें आपल्याला सुखानें राहातां येईल म्हणून त्यानें तो हुद्दा घेतला व लगेच त्या गांवीं जाण्यास निघाला. तो चियेन्चो पर्यंत येऊन पोहोंचला होता.

त्याच वेळीं तेथें युद्धहि चालू असल्यानें सरकारनें लोकांच्यावर भरमसाट कर बसविले होते. लोक गांव सोडून रानावनांत पळून गेले. तेथून ते बंड करूं लागले.

फान जुवे त्यांचा नायक होता. त्याच्या अनुयायांची संख्या वाढत वाढत लाखावर होऊन गेली. हे लोक रात्रीच्या वेळीं श्रीमंतांच्या घरावर छापे घालीत असत. आणि जें कांहीं मिळत असे तें आपसांत वांटून घेत असत.

सरकारी सैन्याची आणि ह्या विद्रोह्यांची आपसांत नेहमीं चकमक उडत असे आणि त्यांत सरकारी सैन्यालाच बहुतेक हार खावी लागत असे.

कांहीं दिवसांनीं फानची शक्ति इतकी वाढली कीं त्यानें चियेन्चोवर हल्ला करून तो इलाखा आपल्या ताब्यांत घेतला व आपण त्याचे सरदार म्हणवूं लागला. आतां लोक त्याला सरदार फान म्हणून म्हणत असत. त्यानें आपलें सैन्य शिस्तबद्ध केलें.

ह्या फान वंशांत 'फान शिचौ' नांवाचा एक तरुण होता. तो केवळ तेवीस वर्षांचा होता. पण तो फार उत्तम पोहोत असे.

कधीं कधीं तो तर पांच पांच सात सात दिवस पाण्यांत पोहोत राहात असे. म्हणून लोक त्याला 'पाण्यांतील साप.' असें म्हणत.

फान जुवेनें फर्मान काढलें कीं १८ वर्षे वयावरील सर्व मुलांनीं सैन्यांत भरती झालेंच पाहिजे. नाहीं तर त्याचें डोकें उडविलें जाईल.

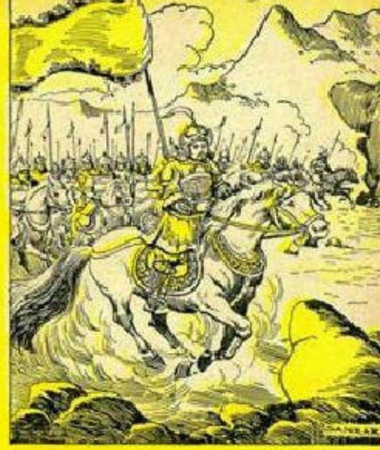
फान शिचौला हें सगळें आवडत नसे. त्याला त्या टोळींत सामील होण्याची इच्छा नव्हती. पण निरुपायानेंच तो त्याच्यांत सामील झाला होता. तेथें तो दीनदुबळ्यांची मनापासून मदत करीत असे. पण लूट-मारीला मात्र जात नसे. त्यामुळें लोकांना वाटे तो भितरा आहे. म्हणून त्याला ते सर्व 'पाण्यांतील आंधळा सांप' म्हणून म्हणत असत. मामलेदार फेन्ग आपल्या बायको व मुलीसह 'यूचो' ला चालला होता. त्याला एकच मुलगी होती. तिचें नांव 'यूमे' असें होतें. ही मंडळी आपल्या मुक्कामाला जात असतां वाटेंत विद्रोह्यांनीं त्यांच्यावर हल्ला केला. त्यांना लुटलें आणि विद्रोही पळून गेले. ह्या गडबडींत 'यूमे' कोठें नाहींशी झाली. तिच्या आईवडिलांनीं बराच शोध केला. पण तिचा पत्ता लागला नाहीं. शेवटीं निरुपाय होऊन त्यांनीं दुःखानें आपल्या गांवचा रस्ता धरला.

यूमे बंडखोरांच्या हातीं सांपडली. ते तिला तिचे डोळे बांधून घेऊन गेले. तिची ती दुःखद स्थिति पाहून फान शिचौला दया आली. त्यानें चौकशी केली तेव्हां त्याला समजलें कीं ती एका अधिकाऱ्याची मुलगी आहे. तो तिला आपल्याघरीं घेऊन गेला. तिचे डोळे सोडले व तिला म्हणाला—"मी फान असलों तरी विद्रोही नाहीं. फक्त फान जुवेच्या दबावामुळें मला येथें येणें भाग पडलें. सरकारी कारकीर्द सुरू झाली म्हणजे मी पुन्हा एक साधारण नागरिक म्हणूनच राहाणार आहें. त्या विद्रोह्यांच्या ताबडींत राहाण्यापेक्षां मला वाटतें तूं माझ्याशीं लग्न करून राहावें.

'यूमे'ला फानशीं लग्न करण्याची मुळींच इच्छा नव्हती. परंतु दुसरा मार्ग नसल्यानें तिनें तें कबूल केलें. फान शिचौनें लग्नाची गोष्ट सरदाराला सांगितली. तो खुश झाला आणि त्यानें त्या दोघांना भेट म्हणून बरेंच सामान देऊन आशीर्वाद दिला. ह्या भेटीच्या सामानांत एक जोड आरसा होता. त्यांतील एकावर नर बदकाचें चित्र होते आणि दुसऱ्यावर मादी बदकाचें चित्रा-खालीं नर व मादी असें स्पष्टलिहिलें होतें. फार सुंदर होा तो आरसा. त्यांचा संसार सुखानें सुरू झाला.

थोड्याच दिवसांत सरकारी सैन्यानें ह्या बंडखोर तारतन्यांचा पराभव केला आणि देशांत शांतता स्थापन केली. त्यानंतर विद्रोह्यांचें दमन करण्यासाठीं स्वतः राज-कुमार हान चुंग आला. एक लाख सैन्य बरोबर घेऊन चियेन्चो नगराला त्यानें वेढा दिला.

हानला मामलेदार फेनाची चांगली माहिती होती. फांग यूचो मध्यें राहात असल्या

कारणानें त्याला त्या प्रांताची चांगली माहिती होती. हाननें त्याला बोलावून आपल्या सैन्यांत एक अधिकाराची जागा दिली.

ह्या सर्वांनीं फान लोकांवर निकराचा हल्ला केला. फान दिसला कीं त्याला कापून काढला. फान जुवे पळून जाऊं लागला. परंतु त्याचा घेत फसला.

यूमे आपल्या पतीला म्हणाली—"तुम्हीं विद्रोह्यांत सामील आहांत. तेव्हां सरकारी सैन्याच्या हाती सापडलांत तर सुटका होणार नाहीं. आणि ते माझ्या समोर तुम्हांला फांशी देतील. मला ते बघवणार

नाहीं. म्हणून मी आत्तांच आत्महत्या करून घेतें. नाही तरी ज्या दिवशीं विद्रोह्यांनीं मला पकडलें त्याच दिवशीं मी आत्महत्या करणार होतें. पण तुम्ही माझी सुटका केलीत म्हणून मी आजपर्यंत जगलें" असें सांगून ती आत्महत्येस तयार झाली.

फाननें तिच्या हातातून तलवार ओढून घेतली. म्हणाला–"मी कांहीं खुशीनें विद्रोह्यांत गेलों नाहीं हें जरी खरें असलें तरी मला मरावेंच लागणार. पण तूं कां विना-कारण जीव देतेस? तुझे वडील मोठे अधिकारी आहेत. राजकुमार आणि त्यांचे सैनिक तुझ्या प्रदेशांतून आले आहेत. ते तुझी बातमी तुझ्या वडिलांपर्यंत पोहोंचवतील आणि तुझे वडील तुला पुन्हां भेटतील."

"जरी मला मरण आलें नाहीं तरी मी पुन्हां लग्न करणार नाहीं हें खचीत. त्या पेक्षां मला मरण पतकरेल."

"देवाच्या कृपेनें समजा मी देखील जिवंत राहालों तर काय मी पुन्हां लग्न करीन असें वाटतें तुला."

थोड्यावेळानें यूमे म्हणाली–"आपल्या-जवळ ते जोड आरसे आहेत ना! त्यांतील एक एक आपण आपल्या जवळ ठेऊं. जर ते आरसे एकत्र आले तर पुन्हां आपली भेट होईल असें समजूं."

एके दिवशीं हानच्या सरकारी सैन्यानें चियेंचो मध्यें प्रवेश केला. सरदार फाननें आपल्या कचेरीला आग लावून दिली आणि आपण त्यांतच जळून गेला. नेता नाहीसा झाल्यावर बाकी विद्रोही राजाला शरण गेले. राजानें फक्त फानवाल्यांना फांशीची शिक्षा दिली व बाकीच्यांना सोडून दिलें. त्या विद्रोह्यांत फान शिचौपण होता. यूमेला वाटलें आतां आपल्या पतीची व आपली पुन्हां भेट होणें शक्य नाहीं. म्हणून ती एका जुन्या घरांत गेली. तेथें आढ्याला दोरी बांधून आपल्या गळ्याला फांस लावून घेतला.

तिचा बाप त्याच बाजूनें जात होता. कोणी स्त्री गळ्याला फास लावून घेत आहे हें पाहून तो आंत शिरला. त्यानें गळ्याचा फास सोडला. ती स्त्री बेशुद्ध झाली होती. बापानें आपल्या मुलीला ओळखलें. शुद्धीवर आल्यावर यूमेनेंहि आपल्या वडिलांना ओळखलें. तिला आश्चर्य वाटले आणि आनंदहि झाला.

नंतर तिनें आपली सर्व हकीगत आपल्या वडिलांना सांगितली.

विद्रोह्यांचें पारिपत्य झाल्यावर राजकुमार हान आपल्या सरदार व सैन्यासह राजधानीस परत आला.

कांहीं दिवस गेल्यावर यूमेचे आईवडील तिला समजावूं लागले कीं तूं अजून ल्हान आहेस तर पुन्हां लग्न कर पण ती त्यास तयार झाली नाहीं. ते म्हणाले—"केवळ परिस्थिती मुळें तुला त्याच्याशीं लग्न करावें लागलें आणि तो आतां मरूनहि गेला असेल. मग तूं कशाला उगीच त्याच्या नांवानें रडत बसतेस. लग्न करून सुखी हो."

यूमेचा निश्चय पक्का होता. ती म्हणाली—"निरुपायानेंच माझे पति विद्रोह्यांच्यांत गेले होते. त्यांनीं तेथें सुद्धां शक्य तेवढी गरीबांची मदतच केली. म्हणून मला लग्नाचा आग्रह करूं नका.

पुढें कांहीं दिवसांनी फेन्गला फेंगचो नगरांत सैनिकांचा उपसेनापति करून पाठविण्यांत आलें. तेथें एके दिवशीं कान्गचो नगराहून हू-चैंगशिन नांवाचा मनुष्य तेथील उपनायक म्हणून फेन्गला भेटावयास आला. दोघे जण सैन्यासंबंधीं बराच वेळ बोलत होते.

यूमे पडद्याआड होती. तिला हू-चैंगशिन चा आवाज ऐकूं आला. तो निघून गेल्यावर यूमेनें त्याच्या विषयीं विचारलें आणि म्हणाली—"त्याचें बोलणें आवाज अगदीं फान शिचो सारखाच आहे."

"असेल, माणसा माणसांत असतें असें साम्य. ह्याचें नांव 'हू' आहे. हा सरकारी नोकर आहे. मला वाटतें तुझा अंदाज ठीक नाहीं. कारण जेव्हां चिंयचो जिंकलें तेव्हांच सर्व फान वंशाची कत्तल केली गेली. तुझ्या मनांत आलेली गोष्ट नोकर चाकरांजवळ मात्र बोलंबिलं नकोस हो!" तिच्या वडिलांनीं बजावलें. यूमे बिचारी गप्प बसली.

सहा महीन्यांनीं पुन्हां एकदां हू चैंगशिन कांहीं सरकारी कामा साठीं फेंगकडे आला. ह्या वेळीं सुद्धां यूमेनें आपल्या पतीला ओळखलें. ती फार बेचैन झाली. हू गेल्यावर तिनें पुन्हां बापाला सांगितलें. म्हणाली—"बाबा तुम्हीं कांहीं म्हणा, पण हा गृहस्थ मला माझा पतीच आहे असें वाटतें आहे. माझी खात्री करून देण्यासाठीं तरी तुम्ही त्याला आपल्या घरीं जेवावयास बोलवा. माझ्या नवऱ्याला 'पाण्यांतील साप' म्हणून चिडवत असत. त्या शिवाय आमच्या जवळ अगदीं सारखे आरसे आहेत. त्यावर बदकांची चित्रें आहेत एकावर नर आणि एकावर मादी. त्या आरशावरून सुद्धां त्यांना ओळखतां येईल."

बापानें यूमेचें म्हणणें मान्य केलें. 'हू'ला दुसऱ्या दिवशीं जेवावयास बोलाविलें.

दोघे जेवावयाला बसले. तेथें तिसरें कोणी नव्हतें. अशा वेळीं बापाने चौकशी केली. आणि म्हणाला—"आपल्याला 'पाण्यांतील साप' म्हणतात नाहीं! तुमच्याविषयीं मला सर्व कांहीं माहीत आहे. तेव्हां माझ्या पासून कांहींही दडवून ठेवण्याची इच्छा करूं नका.

हू थोडासा घाबरला. पण त्यानें पटकन आपल्या सासऱ्याचे पाय धरले आणि क्षमा याचना केली. आणि आपली सर्व हकीगत सविस्तर सांगिली. म्हणाला—"ज्यावेळीं सर्व फान वंशवाल्यांना फासावर चढविलें त्या वेळीं कोणी तरी माझी 'फार चांगला माणूस' म्हणून शिफारस केली आणि मला सोडून दिलें. त्या नंतर नांव बदलून राहाणें बरें असें वाटून मी आपलें नांव बदललें. मग मी सैन्यांत नोकरी धरली आणि स्वतःच्या कर्तबगारीनें या उपमंत्र्याच्या जागेपर्यंत येऊन पोहोंचलों आहें."

तुमच्या बायकोचें काय नांव ? बाकी तुमच्या किती बायका आहेत कोण जाणें. बाप म्हणाला.

"म्हणणारानें काय वाटेल तें म्हणावें आणि आपण सुद्धां खरें वाटल्यास विश्वास ठेवा. मी जेव्हां विद्रोह्यांत होतों तेव्हां एका मोठ्या अधिकाऱ्याच्या मुलीला विद्रोह्यांच्या हातून वांचवून मी तिच्याशीं लग्न केलें होतें. पुढें एका वर्षानें जेव्हां त्या शहरावर हल्ला झाला तेव्हां आम्हीं एकमेकापासून दूर झालों. दोघांनींहि पुन्हां लग्न न करण्याची प्रतिज्ञा केली आहे आणि मी खरोखरीच पुन्हां लग्न केलें नाहीं. त्यावेळीं आमच्याजवळ दोन सुंदर जोड आरसे होते. त्यावर बदकांचीं चित्रें होतीं. एकावर नराचें आणि एकावर मादीचें. हा पहा माझा आरसा. हा मी सतत माझ्या जवळ ठेवितों." असें सांगून हूनें आपला आरसा फेन्गला दाखविला.

फेन्गनेंही आपल्या जवळील आरसा काढून त्याला जोडून पाहिला. दोन्ही आरसे मिळाले आणि यूमेनें वियोगाच्या वेळीं सांगितल्याप्रमाणें दोघांचें पुनर्मिलन झालें.

फानच्या वंशांत ते आरसे किती तरी पिढ्यांपर्यंत जपून ठेविले होते.

[४]

चेंगेज खानाच्या वंशांत एक रिवाज होता. कोणीहि वंशज मेला म्हणजे त्याला अल्ताई पर्वताच्या पायथ्याशीं आणून पुरावयाचें. शंभर शंभर दिवसाच्या यात्रेच्या अंतरावर जरी ते असले तरीहि त्यांना तेथेंच आणण्यांत येत असे. दुसरी गंमत म्हणजे शव नेत असतां वाटेंत जो कोणी भेटत असे त्याला मारून टाकीत. त्यांच्या जवळ घोडे असले तरी त्यांना सुद्धां ते मारून टाकीत. एवढेंच नाहीं तर त्या मेलेल्या खानाजवळ जे उत्तमोत्तम घोडे असत त्यांनाहि त्यांच्या बरोबर परलोकांत पाठवीत. असेंच मोन्ग खान जेव्हां मेला तेव्हां त्याच्या शवयात्रे समोर वीस हजार लोक आले. त्या सर्वांची त्याच कारणास्तव कत्तल करण्यांत आली.

तारतरी लोक कधीं एका जागीं राहात नसत. थंडीच्या दिवसांत उष्ण देशांत आणि उन्हाळ्यांत थंड भागांत जाऊन राहात असत. त्यांचीं घरें फार हलकीं तट्ट्याचीं किंवा बांबूच्या कामट्यांची असत. त्यांचा आकार गोल व गाडीवर घालून प्रवास करण्यासारखा असे. प्रवासांत हे लोक गाडीवरच स्वयंपाक करून राहात असत. प्रवासांत कधीं पाऊस पडला तरी त्यांच्या घरांत पाणी येत नसे.

स्वयंपाकपाणी, बाजारहाट, घरची व्यवस्था वगैरे कामें तारतरी स्त्रिया पहात. पुरुषांचें काम म्हणजे शिकार करणें आणि युद्ध करणें. त्यांच्या एका कुटुंबांत वीस पंचवीस माणसें सुद्धां असत. मुलें सर्वांची समजली जात. तारतरी लोक जितक्या बायकांचें पालन पोषण करूं शकत असत तित-क्याशीं लग्नें करीत त्या बाबतींत कसलाहि निर्बंध नसे.

तारतरी लोक सर्वेश्वराची उपासना करीत. सर्वेश्वर त्यांच्या शरीर व बुद्धीची वृद्धि करतो असा त्यांचा विश्वास असे. त्यांच्या घरांत देवांची पूजा करीत व जेवण्यापूर्वी नैवेद्यहि दाखवीत.

हे लोक फार साहसी आणि शूर खरेच. सर्व तऱ्हेचे कष्ट सहन करण्याची नेहमीं त्यांची तयारी असे. ते घोड्यावरून उतरल्या शिवाय खाण्यापिण्यावांचून सतत दोनतीन दिवस युद्ध करीत. युद्ध करतां करतां रणभूमीवरून पळून जाणें तें निंद्य मानीत नाहींत. कारण पळतां पळतां पाठीमागें वळून ते शत्रूला मारीत असत.

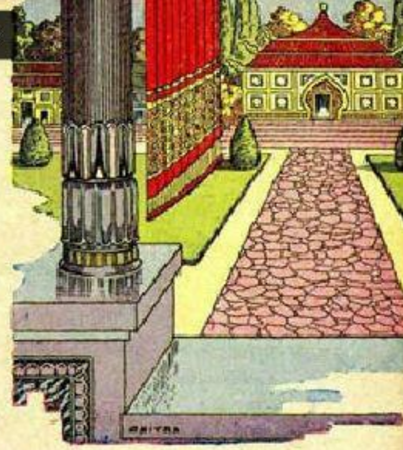
युद्धास निघाल्यावर ते आपल्याबरोबर कधीं रसद घेऊन जात नसत. ज्या ठिकाणीं जें मिळेल त्यावरच ते भागवीत आणि कोठें कांहींच मिळालें नाहीं तर आपल्या घोड्यांच्या धमण्या कापून त्यांतील रक्त पिऊन वेळ मारून नेत. घोडे, उंट, बैल, गायी, शेळ्या मेंढ्या ह्यांनाच ते आपली मुख्य संपत्ति मानीत.

त्या लोकांतील कांहीं रीति फार विचित्र वाटतात. एक परंपरा अशी आहे कीं जर एका कुटुंबातील मुलगी आणि दुसऱ्या कुटुंबांतील मुलगा एका दिवशीं मरत असतील तर त्या दोघांच्या आत्म्याचा ते शास्त्रोक्त पद्धतीनें विवाह करीत असत. त्या निमित्त ते जेवणावळी वगैरे सुद्धां देत असत. दोघे व्याही मिळून त्या दोन्हीं मृत देहावर समाधि बांधीत असत आणि त्यांचे हे संबंध किती तरी पिढ्यापर्यंत चालत असेत.

काल्याकडील मार्गावर बड्या खानाचे ठिकठिकाणी पडाव आहेत. 'चगन नोर' ह्या ठिकाणीं त्यांचा एक फार सुंदर असा राजवाडा आहे. ह्या ठिकाणीं बऱ्याच नद्या असून जागोजागीं सुंदरशीं तळीं आहेत. त्या तळ्यांतून हंस व इतर तऱ्हेतऱ्हेचे पक्षी आहेत. फार रमणीय आहे हें ठिकाण.

'शान्ग तु' नगरांत असाच एक राज-वाडा आहे. तो कुबिलाय खानानें बनविला. हा संगमरवराचा असून त्यांत रंगारंगाचे किमती दगड बसविले आहेत. फार शोभिवंत आहे हा राजवाडा. ह्याच्या पाठीमागच्या बाजूस एक मोठी बाग आहे. त्या बागेंत एक बांबूचें घर केलेलें आहे. त्याचें विशेष म्हणजे तें घर मोडून पुन्हां करतां येतें.

जून, जुलाई आणि ऑगस्ट ह्या महिन्यांत त्या भागांत उन्हाळा असल्यामुळें बडा खान तेथेंच म्हणजे शान्ग तु नगरामध्यें येऊन राहातो.

ज्योतिष्यांनीं २४ ऑगस्ट हा दिवस खानाच्या प्रयाणासाठीं उत्तम आहे असें सांगितल्यावरून तो दरवर्षी त्याच दिवशीं तेथून प्रयाण करतो. तो निघण्यापूर्वी तेथील तें बांबूचें घर काढून ठेववितो.

अंगावर कोठेंहि डाग नसलेले पांढरे शुभ्र घोडे ते लोक पवित्र मानतात. असे स्वच्छ पांढरे घोडे बड्या खानाजवळ पुष्कळ होते. त्यांत दहा हजार तर घोड्याच होत्या.

कुबिलाय खानाच्या पदरीं तिबेट व काश्मिरांतील कांहीं मांत्रिक-तांत्रिक होते

आणि असें सांगतात कीं तांत्रिक लोक आपल्या तंत्रशक्तीनें खानाच्या अंगावर पावसाचा थेंबहि पडूं देत नसत. हे लोक आपल्या अंगावर भस्म लावीत आणि ज्यांना जबरदस्तीनें मारीत अशांचीं मढीं घेऊन जाऊन देवी देवतांची पूजा करीत असत.

त्याच्या पदरी असलेल्या मांत्रिकांना "भिख्खु" म्हणत असत. हे मांत्रिक बडे खानाला चमत्कार करून दाखवीत असत. बडा खान एका उंच आसनावर जेवायास बसत असे. त्याच्या चौरंगापासून थोड्या अंतरावर जमिनीवर दूध, मद्य व इतर पेयांचे पेले भरून ठेवले जात असत. हे 'भिख्खु' आपल्या मंत्रबलानें ते पेले कोणीहि उचलल्या शिवाय खानाच्या पानाशीं गेलेले दाखवीत असत. असले चमत्कार ते दहा हजार लोकांसमोर सुद्धां करून दाखवीत.

मार्कोपोलो म्हणतो कीं हें सर्व खरें असून त्यानें तें प्रत्यक्ष पाहिलें आहे.

'भिख्खु' लोक सणावारी खानाच्या मदतीनें फार मोठा उत्सव करीत. शिवाय आपापल्या योग्यतेप्रमाणें लग्नेंहि करीत.

कुबिलाय खानाकडे आणखी एक तऱ्हेचे संन्याशी असत. त्यांना 'सियेन-सिंग' म्हणत. हे लोक मुंडण करीत, निळ्या रंगाची वल्कल वस्त्रें धारण करीत. फक्त तांदुळाची कंजी पिऊन राहात. चटाईवर निजत आणि ब्रह्मचर्याचें कटाक्षानें पालन करीत असत. याच्या आराध्य देवतांचीं नांवें सर्व स्त्री देवतांचीच असत यावरून असें वाटतें कीं हे शक्ति पूजक असले पाहिजेत. या लोकांविषयीं मार्कोपोलोला नेहमीं कौतुक वाटे. तो म्हणें इतक्या कडक व्रतानें जीवन चालविणारे लोक पृथ्वीच्या पाठीवर विरळाच असतील.

(पुढें चालूं)

समुद्रमंथन

ब्रह्मदेव हा कर्त्ता सगळ्या
पृथ्वीचा अन् विश्वाचा।
आजोबांचा आजोबा तो
आहे आपुल्या सर्वांचा॥

त्याचा मुलगा कश्यप होता,
तया बायका होत्या दोन।
मोठि अदिति अन् दिती धाकटी
होत्या सख्ख्या बहिणी दोन॥

नांव मिळालें देव म्हणोनी
मुलांस जगतीं मोठीच्या।
दिती धाकटी, दैत्य म्हणोनी
नांव मिळालें मुलां तिच्या॥

देव रुपानें होते सुंदर
परंतु होते दैत्य कुरूप।
सरस्वतीची अन् लक्ष्मीची
कृपा सुरांवर होती खूप॥

दैत्य बली, पण होते उमट
आततायि अन् घमेंडखोर।
करित वैर ते देवांशीं पण
देव मनाचे होते थोर॥

भांडण भावंडांचें होई
होइ ताप पण आयांना—
दोष कुणाला द्यावा आतां
देवांना कीं असुरांना॥

समजाउन पण त्यांनिं पाहिलें,
भांडुं नका रे बाळांनो!
हींच भांडणें कुळ नाशाला
कारण होतिल बाळांनो!

नाहिं ऐकिलें परंतु त्यांनीं
वैर वाढलें अधिकाधिक
करुन घेतले वांटे, झालें
तें जें होतें नैसर्गिक॥

श्री. भालचंद्र आपटे, हैदराबाद

गर्जन करुनी दैत्य म्हणाले-
"सांगतोस इंद्रा कोणा?
तुझें काय रे आतां येथें?
देणारा तूं कोण कुणा?

"अमरावति ही आहे अमुची
सानुयायि तूं बलिचा दास।
आजपासुनी घालूं आम्ही
तोच गिळावा रे तूं घास॥

सोड तुझा हा तोरा अन् तूं
चाकरि कर बलिराजाची।
आज्ञेवांचुन त्याच्या कांहीं
करण्या प्राज्ञा कोणाची॥"

करूं लागला इंद्र खुशामद-
"भावांभावांचें का वैर?
माझी आई तुझी मावशी
म्हटलें मी का कांहीं गैर?

"झालें गेलें होउनि गेलें
राहूं खेळी मेळीनें।
कधीं इथें तर कधि पाताळीं
राहूं पाळी पाळीनें॥"

गोड गोड बोलुनि इन्द्रानें
खूप फंसविलें असुरांना।
नाहीं कळलें, मनांत त्याच्या
खरें काय होतें त्यांना॥

इंद्र निसटला हातावरती
तुरी देउनी असुरांच्या।
देव निसटले धूळ फेंकुनी
डोळ्यामध्यें असुरांच्या॥

कळा हरपली स्वर्गाची अन्
क्षणांत झालें तें ओसाड।
चमत्कार तो नाहीं उरलें
नंदनवनांत एकहि झाड॥

खचला सारा असुरांचा तें
दृश्य भयंकर पाहुनि धीर।
स्वर्गाचीं सुखस्वप्नें सोडुनि
सर्व पळाले राक्षसवीर॥

राज्याभिषेक

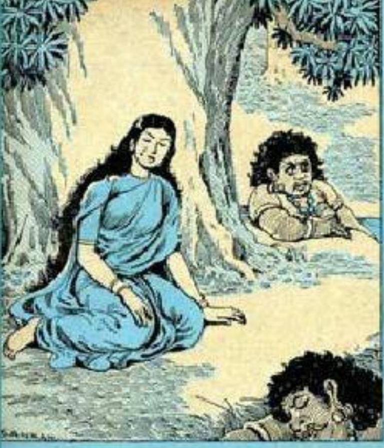
वालीनें सुग्रीवाचें राज्य घेतलें आणि त्याची बायकोहि पळवून नेली. त्यामुळें सुग्रीव चिंतित झाला. तो मारुतीला बरोबर घेऊन राम लक्ष्मण मदत करतील का म्हणून विचारण्यास त्यांच्याकडे गेला. किष्किंधा पर्वतावरच त्यांची भेट झाली. तेथें सुग्रीवानें पाहिलें कीं रामाचा बाण सात झाडांना पार करून जातो. तेव्हां त्याला विश्वास वाटला.

सुग्रीव रामलक्ष्मणांबरोबर किष्किंधा नगरींत आला. त्यानें वालीला युद्धाला बोलाविलें. सुग्रीवाची हांक ऐकतांच वाली युद्धास निघाला. पण तारानें त्याला अडविलें. म्हणाली-"हारल्यानंतर पुन्हां तो युद्धाला बोलावीत आहे तेव्हां त्यांत कांहीं तरी काळेंबेरें खास आहे. तुम्ही मंत्र्यांचा विचार घेतल्याशिवाय जाऊं नका." पण वाली का कोणाला दाद देणार! तो तसाच युद्धाला गेला.

दोघांचें युद्ध सुरू झालें. बराच वेळ ते दोघे लढत राहिले. शेवटीं वालीनें एक असा बाण सुग्रीवावर सोडला कीं घायाळ होऊन तो खालीं पडला. हनुमाननें रामाला त्याच्या वचनाची आठवण करून दिली. रामानें वालीवर एक बाण सोडला. बाण लागल्यानें वालीला मूर्च्छा आली. पण थोड्याच वेळांत तो सावध झाला आणि त्यानें तो बाण उचलून पाहिला. त्यावर रामाची मुद्रा ओळखून तो रामाला म्हणाला-"रामा, अशा तऱ्हेनें मारण्यांत अधर्म नाहीं काय?" त्यावर राम म्हणाला-"पशूवत प्राण्याला तसें मारण्यांत मुळींच अधर्म नाहीं आणि दुसऱ्याची बायको पळवून आणून तिला आपली बायको म्हणणें हें मनुष्यत्वाला साजें सें काम नव्हे."

एवढें होईतों वालीचा अंतकाळ जवळ येऊन ठेपला. त्यानें आपला मुलागा अंगद

सौ. गंगादेवी आपटे

याला बोलाविलें आणि त्याला सुग्रीवाच्या स्वाधीन केलें. आपली कंठी सुग्रिवाच्या गळ्यांत घातली. नंतर मारुतीनें त्याला पाणी आणून दिलें. तें पिऊन त्यानें प्राण सोडला.

वालीचें राज्य रामानें सुग्रिवाला दिलें. त्या नंतर रामाच्या मदतीसाठीं त्यानें आपली सारी वानरसेना दिली. सीतेच्या शोधा-साठीं त्यानें चारी दिशांस आपले वीर पाठविले. अंगद व मारुती दक्षिण दिशेला गेले.

तेथें त्यांना समजलें कीं सीता लंकेंत आहे. त्यांना एवढें कळतांच तिला तेथून

शोधून काढण्यासाठीं हनुमानानें हवेंत उड्डाण केलें आणि समुद्र ओलांडून लंकेला गेला.

हनुमानानें सर्व लंकापुरी धुंडाळून पाहिली पण त्यांत त्याला सीता कोठेंच दिसली नाहीं. तो एका उंच झाडावर बसून विचार करीत होता कीं सीता कोठें दिसेल ? तो मनांत म्हणाला—"काय मूर्ख आहे रावण ! इतके सुंदर वाडे, शोभीवंत उद्यानें, उत्तमोत्तम फळा फुलांच्या बागा आणि हें वैभव रावण आपल्या हट्टीपणामुळें नष्ट करून टाकणार आहे. रामाच्या शक्तीची त्याला कल्पना नाहीं."

थोडा वेळ विश्रांति घेतल्यानंतर हनुमान पुन्हां उठला आणि सीतेला शोधूं लागला. त्यानें नदी घाट पाहिले. उद्यानांत फिरून पाहिलें. रावणाच्या बंदीशाळेंत डोकावून पाहिलें. पण त्याला कोठेंहि सीता दिसली नाहीं.

त्यानें येतांना सीतेला दाखविण्यासाठीं रामाची अंगठी आणली होती. ती पाहून त्याला फार वाईट वाटत होतें. शेवटीं आतां लंके भोंवती पुन्हां एकदां चक्कर मारून जावें असा विचार करून निघाला. थोड्या वेळानें त्याला एक सुंदर बाग दिसली. ती पाहून त्याला रावणाच्या वैभवाचें आणि त्याच्या आवडी-हौशीचें कौतुक वाटलें. त्या बागेंत एका झाडाखालीं सीता बसली होती. तिच्या भोंवती बसून राक्षसीणी पाहारा देत होत्या.

रावणानें सीतेला अशोक वाटिकेंत ठेविलें होतें. तो रोज येई आणि आपल्याशीं विवाह करण्यासाठीं तिला विचारी. ही गोष्ट तिला इतकी असह्य झाली कीं जिवंत राहण्यापेक्षां मेलेलें बरें असेंच तिला वाटूं लागलें. परंतु राम केव्हांना केव्हां तरी येऊन आपली सुटका करतील ह्या आशेवर ती जगली होती.

हनुमान सीतेला खूण पटवून द्यावी ह्या विचारांत होता. इतक्यांत दोघां मशाल-चींच्या बरोबर रावण सीतेकडे येत असलेला त्याला दिसला. तो झाडावरच लपून बसला आणि रावणाच्या सर्व हालचाली बारकाइनें पाहूं लागला.

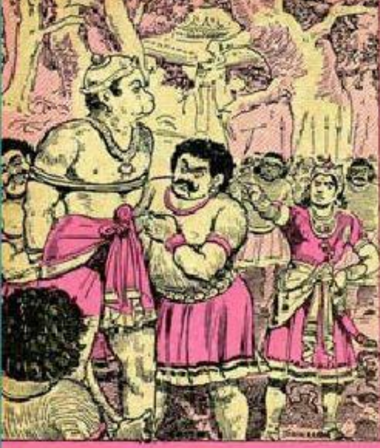
रावण सीतेला म्हणाला—"वेड्या मुली ! किती दिवस अशी रडत बसशील. अग तो राम का आतां तुला सोडविण्यास येणार आहे ? विसर त्याला. मी वघ तुला सर्व तऱ्हेचें सुख देतों. तूं माझ्याशीं लग्न कर आणि मग पाहा.

रावणाचें अशा तऱ्हेचें बोलणें ऐकून मारुतीला फार राग आला. त्यानें आपल्या मनाशीं निश्चय केला कीं ह्या घमेंडखोराची एकदां खोड मोडली पाहिजे.

रावणाचे ते अभद्र शब्द ऐकून सीता चिडली. म्हणाली—"माझा तुला शाप आहे." सीतेच्या पातिव्रत्यामुळें खरोखरच तिच्या वाणीनें सारें अंग गरम झालें आणि तो घाबरून निघून गेला.

नंतर हनुमान हळूंच खालीं उतरला आणि सीतेजवळ जाऊन त्यानें मी रामाचा दूत आहें असें सांगितलें आणि म्हणाला—"आपल्या विरहामुळें रामचंद्र अगदीं दुःखी कष्टी आहेत." सीतेला त्याच्या बोलण्यावर विश्वास बसला नाहीं. तेव्हां हनुमानानें रामाची अंगठी तिला दाखविली. आपलें

नांव सांगितलें. वाली सुग्रीवाच्या युद्धाची हकीगत सांगितली. सुग्रीव आणि रामाच्या मैत्रीचें वर्णन केलें आणि म्हणाला–"मी रामचंद्राच्या आज्ञेवरून येथें आलों आहें. लवकरच ते लंकापुरींत येतील आणि रावणाचा वध करून सुटका करतील."

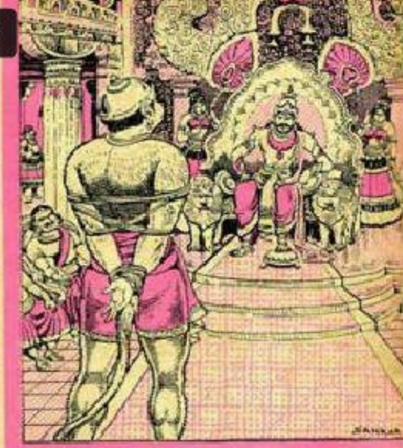
"माझी चेष्टा चालविली आहे रावणाच्या मायावी राक्षसांनीं! कीं हें सारें स्वप्न आहे!" सीता आपल्याशींच म्हणाली.

"ह्यांत शंका करण्याचें कारण नाहीं. खरोखरच मी रामाचा दूत आहें. त्यांच्या कडूनच आलों आहें." मारुतीनें विश्वास दिला.

"असें असेल तर त्यांना माझी हकीगत कळव. पण त्यांना माझ्यामुळें दुःख होणार नाहीं ना!"

सीतेचा निरोप घेऊन तो जाण्यास निघाला. जातांना आपल्या आगमनाची बातमी रावणाच्या कानावर घालावी असें त्याला वाटलें. त्याचा राग वाढत चालला होता. त्यानें आपला हा राग अशोक वाटिकेवर काढला. ज्या बागेंतील एक फूल सुद्धां तोडण्याची मंदोदरीची इच्छा नव्हती त्या मनमोहक उद्यानाचा मारुतीनें अक्षरशः नाश केला.

शंकुकर्ण नांवाच्या वाटिका रक्षकानें रावणाला कळवितांच त्यानें मारुतीला पकडण्यासाठीं त्यानें आपल्या सैन्याची एक तुकडी पाठविली. मारुतीनें राक्षसांना मारलें. त्यानंतर अक्षाबरोबर पांच सेनापति आले. त्यांनाही त्यानें मारून टाकलें. थोडक्यानें ऐकणारें हें माकड नव्हे असें वाटून रावणानें युवराज इंद्रजित ह्याला पाठविलें. मारुतीनें त्याच्याशीं सुद्धां युद्ध केलें, पण थोड्या वेळानें आपल्याला पकडवून घेतलें, कारण त्याला रावणाला पाहावयाचें होतें.

रावणाला मारुतीची हिम्मत पाहून पूर्वीं-जुनी आठवण झाली. रावणानें शंकराची भक्ति करून वर मागून घेतला होता. तें पार्वती आणि नंदीला न आवडून त्यांनीं शाप दिला होता. तोच शाप हा असावा असें त्याला वाटलें. त्यानें मारुतीला आपल्या समोर आणण्यास सांगितलें व बिभीषणालाहि बोलावणें पाठविलें.

रावणानें मारुतीला विचारलें कोण तूं?

"मी हनुमान–वायुदेव आणि अंजनीचा पुत्र आणि रामाचा दूत आहे. ऐक त्यांचा निरोप."

रामाचें नांव ऐकतांच रावण खवळला आणि म्हणाला–"मारून टाका ह्या माकडाला."

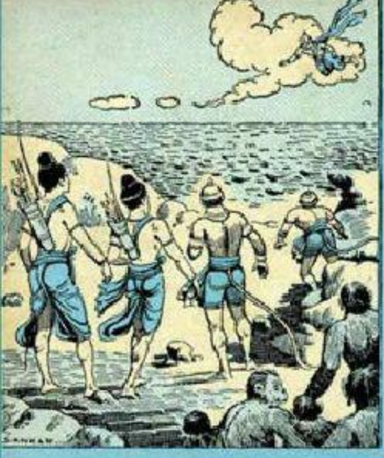
"दादा, किती झालें तरी तो दूत म्हणून आला आहे. त्याला शिक्षा करणें अन्यायाचें आहे. त्यानें आणलेला निरोप तरी ऐक! मग काय करावयाचें तें कर."

बिभीषणाचें म्हणणें मान्य करून रावणानें मारुतीला रामाचा निरोप सांगण्याची आज्ञा दिली.

"रामचंद्रांनीं सांगितलें आहे कीं त्रिभुवनांत कोठेंहि स्वरक्षणासाठीं धांवलास, प्रत्यक्ष शंकराची मदत मिळविलीस तरी माझे बाण तुला लवकरच यमलोकांत पाठविणार आहेत." मारुतीनें निरोप सांगितला.

"अस्सं! माझ्या शस्त्राला समोर आज-पर्यंत कोणी टिकूं शकलें नाहीं. सर्व त्रिभुवन माझ्या आधीन आहे. इतकेंच नव्हे तर मी कुबेराकडून त्याचें पुष्पक विमानसुद्धां आपल्या ताब्यांत घेतलें आहे. तो राम! तो मर्त्य लोकांतील एक साधा माणूस! तो काय मला मारतो!" रावण कुत्सित हास्य करून म्हणाला.

"एवढा पराक्रमी आहेस मग सीतेला कपटानें पळवून कां आणलेंस!" मारुतीनें विचारलें.

मारुतीचें उत्तर बिभीषणाला आवडलें. पण रावणाला तें झोंबलें. त्याचा राग कोणा-वर तरी काढावयाचा म्हणून तो बिभीषणाला म्हणाला–"फितुरी सुचते आहे वाटतें!"

"तसं नव्हें दादा. पण अन्यायानें व्यर्थ कुल नाश होईल. त्या पेक्षां बऱ्या बोलानें सीतेला परत पाठविलेलें बरें." बिभीषण म्हणाला. पण उन्मत्त रावणाला का तें पटणार!

हनुमानाला त्याच्या त्या बढाया आणि रामाची निंदा ऐकवली नाहीं. तो म्हणाला– "तू श्रीरामांचा अपमान करीत आहेस! साक्षात् विष्णू आहेत विष्णू. हीं सारीं तुझे दिवस भरल्याचींच लक्षणें आहेत."

क्रोधानें रावणाचें सर्व अंग थर थर कापूं लागलें–"त्याला खरें म्हणजे मारूनच टाकलें पाहिजे. पण केवळ हा दूत म्हणून आला आहे म्हणून त्याच्या शेपटीलाच आग लावून सोडून द्या." मारुतीच्या शेपटीला चिंध्या बांधून ती पेटवण्यांत आली.

"ए माकडा, जा आपल्या रामाला जाऊन सांग कीं मी तुझी बायको पळवून आणली आहे. तुझा अपमान आहे असें जर तुला वाटत असेल तर आणि जर तलवार हातांत धरतां येत असेल तर माझ्याशीं युद्ध करून ने आपल्या बायकोला सोडवून." रावण ऐटींत म्हणाला.

मारुती निघून गेल्यावर बिभीषणानें त्याला समजावण्याचा प्रयत्न केला. त्यावर रावणानें उलट त्यालाच हद्दपारीची शिक्षा दिली.

मारुतीनें जातां जातां सारी लंकाच पेटवून दिली.

मारुती लंकेहून परत येईपर्यंत राम लक्ष्मण आणि सुग्रीव त्याच्या सर्व सैन्यासह समुद्र किनाऱ्याला येऊन बसला होता. मारुतीला पाहतांच त्यांना हर्ष झाला.

"माझ्या बाणांना शत्रुपर्यंत पोहोंचण्याला फक्त हा एवढा समुद्रच आड आहे. तोहि पार झाला की झालेंच समज आपलें काम."

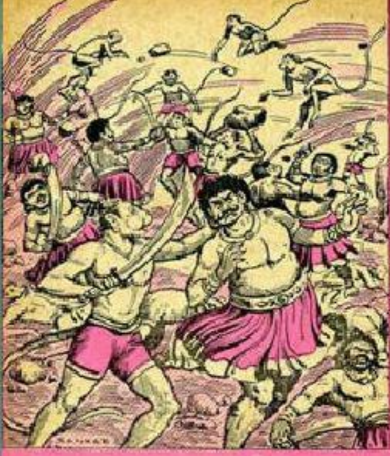
मारुती किनाऱ्यावर येऊन पोहोंचतो न पोहोंचतो तोंच त्याला बिभीषणहि येतांना दिसला. त्याला ओळखून तो रामाला म्हणाला–"हा रावणाचा भाऊ आहे. त्यानें त्याला आपल्या राज्यांतून हद्दपार केल्यामुळें इकडे येत आहे."

रामानें त्याच्या स्वागतासाठीं लक्ष्मणाला पाठविलें. पण सुग्रीवाला त्याच्याविषयीं संशय आला. त्याला राक्षसांच्या मायेचा अनुभव होता. परंतु मारुतीनें सांगितलें की तसें भिण्याचें कारण नाहीं. लंकेतच तो आपल्या भावाला समजावून सांगत होता. त्याला आपल्या भावाचें काम मुळींच आवडलें नाहीं.

रामानें बिभीषणाकडून लंकेची सारी माहिती काढून घेतली व समुद्रावर सेतु बांधण्यासाठीं आपल्या सैन्याला आज्ञा दिली. त्या सर्वांनीं सेतु बांधला आणि राम सर्व सैन्यासह लंकेंत जाऊन पोहोंचला.

थोड्याच वेळांत नल नील दोघां वानरांना घेऊन रामा समोर आला आणि म्हणाला हे

शरण आलेले आहेत. परंतु विभीषणानें त्यांना ओळखलें व रामाला सांगितलें कीं ते दोघे रावणाचे विश्वासू सेवक सुक व सारण आहेत. ते हेरगिरी करण्यासाठीं आलें आहेत. त्यांना शिक्षा झालेलीच बरी.

रामानें विचार केला आतां तर युद्ध व्हावयाचेंच आहे. मग आत्तांच यांना मारण्याची काय जरूर! त्यानें त्यांना सर्व वानर सैन्यांत फिरविलें आणि त्यांच्याच करवीं रावणाला कळविलें कीं तू विनाकारण हें युद्ध ओढवून घेत आहेस.

लवकरच युद्ध सुरूं झालें. राक्षस सैन्यांतील मोठमोठे वीर पडले. कुंभकर्ण पडला. तेव्हां रावणाच्या मंत्र्यांनीं त्याला पुन्हां सुचविलें कीं त्यानें बऱ्या बोलानें सीतेला परत करावें. परंतु रावणाचें डोळे अजून सुद्धां उघडले नव्हते.

रावणानें आपल्या विद्युजिह्वा नांवाच्या कारागिराला राम लक्ष्मणांचे मुखोटे करून आणण्यास सांगितलें आणि तो सीतेकडे गेला. म्हणाला—"अजून तरी आपला हट्ट सोड. राम लक्ष्मण युद्धांत मारले गेले आतां तुला सोडवायला कोण येणार?"

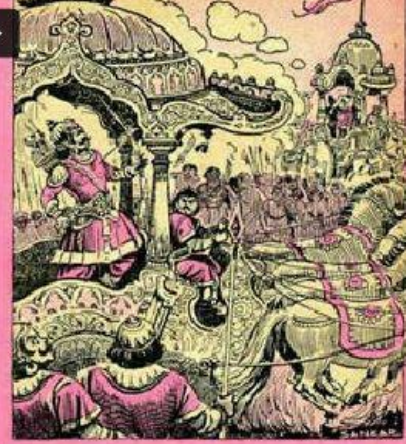
सीतेचा त्या बोलण्यावर विश्वास बसला नाहीं. पण तेवढ्यांतच त्या कारागिरानें राम लक्ष्मणाचे मुखोटे आणून रावणाला दाखविले. ते पाहून सीता मूर्छित झाली. थोड्या वेळानें शुद्धीवर आल्यावर ती दुःख करीत म्हणाली—"ज्या तलवारीनें रामाचें शिर उडालें ती तलवार माझ्या मानेवर पण पडूं दे." "बस ओरडत. इंद्रजितानें त्या दोघांना कधींच मारून टाकलें आहे." रावण हें सांगत असतांच एक राक्षस धांवत येऊन म्हणाला—"महाराज इंद्रजिताला लक्ष्मणानें मारून टाकलें."

"आं! हें काय वर्तमान तूं आणलें आहेस!" असें म्हणत रावण मूर्छित-सा झाला. तितक्यांतच आणखी एका दूतानें येऊन सांगितलें कीं रामाच्या सेनेनें आपल्या सैन्याचा नाश आरंभिला आहे.

रावणाचा क्रोध अनावर झाला. तो सीतेला मारण्यासाठीं धांवला पण अबलेवर शस्त्र उचलणें पाप आहे, पराक्रमाचा अपमान आहे. असें सांगून राक्षसांनीं त्याला अडविलें. शेवटीं तो चिडला आणि आत्तां जाऊन त्या दोघांना मारून टाकतों म्हणून रथांत बसून समरांगणीं गेला.

राम रावणांचें युद्ध सुरू झालें. दोघे परस्परांवर बाणांचा वर्षाव करीत होते. रावण रथांत होता आणि राम जमिनीवर. रावणाला तें बरें वाटलें नाहीं. म्हणून त्यानें आपल्या मातलीला सांगून एक रथ त्याच्यासाठीं पाठवून दिला. रामानें त्या रथांत बसून रावणावर ब्रह्मास्त्र सोडलें. तें सरळ रावणाला लागलें आणि परत आलें. रावण पडला आणि युद्ध संपलें.

रामानें विभीषणाला लंकेचें राज्य दिलें. तो राज्याची निरवानिरव करीत होता. एवढ्यांत त्याला कोणी तरी सीता येत

असल्याचें सांगितलें. रामानें विभीषणाला सांगून सीतेला थांबण्यासाठीं निरोप पाठविला. म्हणाला—"इतके दिवस रावणाकडे राहिल्यानंतर इकडे येणे म्हणजे कुळाला दूषण आहे."

सीतेनें रामाची वाणी ऐकली. तिला फार वाईट वाटलें. ती लक्ष्मणाला म्हणाली—"भाऊजी, चिता रचा आणि त्यांत प्रवेश करण्याची आज्ञापण माझ्यासाठीं मागून आणा."

रामाची आज्ञा ऐकून लक्ष्मण अवाक् उभा राहिला. त्याचें मन जणुं बधिर झालें.

तो मारुतीला म्हणाला–"हनुमाना, तुला शक्य झालें तर तूंच कर तें काम."

"असें कां म्हणतां. हाच एक मार्ग आहे काय?" मारुतीनें विचारलें.

"आपली इच्छा या विचार आपल्या पुरते. वडील भावाच्या आज्ञेचें पालन करणें माझें कर्तव्य आहे." लक्ष्मण म्हणाला.

चिता तयार झाली. अग्नि प्रज्वलित झाला. सीतेनें निर्विकार मनानें अग्नित प्रवेश केला.

केवढें धैर्य, ज्या प्रमाणें एकादा राजहंस सहज गतीनें सरोवरांत शिरतो त्या प्रमाणेंच, तितक्या सहज रीतीनें सीतेला अग्नींत प्रवेश करतांना पाहून रामाच्या मनाला किंचित धक्का बसला. तो आवेशानें तिला "थांब, थांब." म्हणून म्हणाला. सीता थांबली नाहीं. तो अग्नि प्रवेश पाहून प्रत्यक्ष रामाला सुद्धां आश्चर्य वाटलें. कारण अग्नि देवानें सीतेला वाचविलें होतें. अग्नींत जळून भस्म होण्याऐवजीं सीता जास्तच तेजस्वी दिसूं लागली. तिच्या तेजानें सारी लंकापुरी चमकली.

त्यानंतर अग्निदेव प्रकट झाला आणि रामाला म्हणाला–"ही अनिंद्य आणि निष्कलंक आहे. ही लक्ष्मी आहे. पवित्र आहे."

"त्याची मला खात्री होतीच. पण याची साक्ष साऱ्या जगाला पटावी म्हणून मला कठोर होणें भाग पडलें." राम म्हणाला.

त्याच ठिकाणीं अग्निदेवानें राम व सीता यांचा राज्याभिषेक केला. त्या वेळीं स्वर्गांतून इंद्रादि देवांनीं त्यांच्यावर पुष्पवृष्टि केली.

प्रसिद्ध ऐतिहासिक स्थळें :

खिद्रापूर येथील कोपेश्वराचें देवालय

[लेखक :—श्री. पुरुषोत्तम अनंत कुलकर्णी, खिद्रापूरकर]

कोल्हापूर जिल्ह्यांत कोल्हापूर शहरापासून ४० मैलावर कृष्णा नदीच्या कांठीं खिद्रापूर हें गांव आहे. या जिल्ह्यांतलें हें प्रसिद्ध तीर्थक्षेत्र आहे. या गांवीं दोन अतिप्राचीन व सुंदर देवाल्यें आहेत. त्यांतील मोठें देवालय कोपेश्वराचें [श्री शंकराचें] असून दुसरे छोटे देवालय म्हणजे जैनांची बस्ती आहे.

कोपेश्वराचें देवालय हे विमान पद्धतिच्या वास्तुशास्त्राचा सर्वोत्कृष्ट नमुना आहे. ओरिसा प्रांतांतील कौनार्क देऊळच या मंदिरासारखें आहे.

हें देऊळ १०४ फूट लांब, ६५ फूट रुंद व ५३ फूट उंच आहे. व त्याची रचना दक्षिण हिंदुस्थानांतील दगडी रथाप्रमाणें असून चारीबाजूना चार एकसारखें दगडी प्रचंड दरवाजे आहेत. मंदिराची रचना काळ्या दगडाची असून मूळ गाभाऱ्यामध्यें कोपेश्वर व धोपेश्वर यांची दोन लिंगें आहेत. या गाभाऱ्यापुढें उंची खोदीव काम केलेले एकापुढें एक असे दोन चौक असलेले सभामंडप आहेत. आंतील चौकास १२ व बाहेरील चौकास २० असे नक्षीदार दगडी खांब आहेत. मंदिरापुढें पूर्वीचें आच्छादन नाहींसें झालेला वर्तुळाकार 'स्वर्ग मंडप' नांवाचा मंडप आहे. या मंडपाच्या मंदिराचा खालचा थर सुरेख खोदीव नक्षीकामाचा असून, दुसरा खोदीव १०० हत्तींचा आहे. हत्तींवर हिंदूंच्या देव-देवता खोदलेल्या आहेत. देवळाच्या मध्यभागीं रामायणांतील प्रसंग व स्वर्गीय अद्भुतरम्य पोषाख केलेल्या अप्सरा आणि भारतीय नृत्यपद्धति खोदलेल्या आहेत.

हें देऊळ यादव राजा दुसरा सिंघण यानें १२ व्या शतकांत बांधलें असावें. मंदिराजवळ तसा एक शिलालेख आहे. दुर्दैवानें मुसलमानी अमदानींत या देवालयाचा विध्वंस झालेला आहे. परंतु प्राचीन पद्धतीच्या भारतीय शिल्पकलेचा तो नमुना पाहून मति गुंग होते.

मूर्ख

एका गांवांत एक शेतकरी राहात असे, त्याला सात मुलगे होते. वडील असेपर्यंत ते कधीं आपलें गांव सोडून गेले नाहींत. वडिलांच्या मागून ते सर्व स्वतंत्र झाले.त री सर्व मिळून राहात असत.

एकदां शेतावर कांहीं काम नसल्यामुळें ते सर्व फिरावयास निघाले. नवीन नवीन गांवें पासून त्यांना फार मजा वाटली. शेवटीं रात्रीं अंधार पडल्यावर ते घरीं येण्यास निघाले. वाटेंत त्यांना एक विहीर लागली. तेथें ते कांहीं वेळ बसले आणि पुढें जाण्या-साठीं उठले.

एकाला शंका आली कीं आपण सर्वजण बरोबर आहों कीं नाहीं ! प्रत्येकानें आप-ल्याला सोडून सहाजणांना मोजलें. नंतर एकजण कमी होता म्हणून प्रत्येकानें विहि-रींत डोकावून पाहिलें. सर्वांना आपापली सावली दिसली आणि त्यांना वाटलें सातवा विहिरींत पडला असावा. त्याला घेतल्या-शिवाय पुढें जायचें नाहीं अशा निश्चय करून ते त्याला काढण्याच्या प्रयत्नाला लागले.

मोठ्या भावानें विहिरीच्या कड्याला हात पकडला आणि लटकला. दुसऱ्यानें त्याच्या पायाला पकडलें आणि तो लोंबकळूं लागला. असे एक दुसऱ्याचे पाय धरून सर्व विहिरींत लटकूं लागले. पण वजन सहन न झाल्यानें मोठ्याचा हात सुटला आणि सर्व विहिरींत पडले. पण पडतांक्षणींच त्यांनीं परस्पराना पकडलें व ओरडले—" सांपडला रे सांपडला."

सुदैवानें विहिरीचें पाणी खोल नसल्यानें ते बुडले नाहींत. विहिरींत उतरतांना त्यांनीं आपल्या टोप्या काढून एके ठिकाणीं ठेवल्या होत्या. त्या सात होत्या. त्या मोजल्यावर त्यांना समजलें कीं आपल्यापैकीं कोणीहि कमी झालेला नव्हता.

गलिवरच्या सफरी

ब्लेफुस्कूच्या दलाचे सैनिक सज्ज होण्यापूर्वीच मी बंदरांत शिरलों व सर्व नौकांचे नांगर कापून फेकून दिले.

तेवढ्यांत माझ्यावर बाणांची वृष्टि झाली. त्यांचे बाण लहान असले तरी ते सुई प्रमाणे टोचत होते.

त्यांच्या त्या अणकुचीदार बाणांनी डोळा बिळा फुटूं नये म्हणून मी डोळ्यावर चष्मा चढविला.

ब्लेफुस्कू मी दलातील पन्नास जहाजें घेऊन मी लिलिपुटकडे निघालों.

लिलिपुटच्या किनाऱ्यावर पोहोंचण्यापूर्वी मी चष्मा काढून खिशांत ठेविला. किनाऱ्यावर राजा, सैनिक आणि हजारों लोक माझी प्रतीक्षा करीत होते. मी किनाऱ्यावर पोहोंचतांच 'लिलिपुटच्या राजाचा जय

राजानें माझ्या सेवेचें कौतुक करुन मला सर्वांत बहुमानाची 'नार्डाक' पदवी देऊन माझा सत्कार केला.

राजानें मला पुन्हां आज्ञा दिली कीं संधि मिळा-ल्यास ब्लेफुस्कोची आणखी कांहीं जहाजें आण. राज्याची हाव अपरिमीत असते.

लिलिपुट राजा ब्लेफुस्कू राजाला आपला मांडलीक राजा करुन घेऊं इच्छित होता. पण अज्ञात-हेनें कोणाला बंधनांत ठेवणें मला पसंत नव्हतें.

राजाच्या मंत्र्यांमध्यें पुष्कळांना माझें म्हणणें पटलें. इतकेंच नव्हे तर त्यांनीं राजालाहि समजा-वण्याचा प्रयत्न केला.

राजाला मंत्र्यांचा सल्ला पसंत पडला नाहीं. तो कोणाशीं कांहींहि न बोलता मुकाट्यानें तेथून

तीन आठवड्या नंतर ब्लेफुस्कूच्या राजानें आपल्या कांहीं दूतांना तहाची बोलणी करण्यासाठीं पाठविलें. कारण युद्ध चालू ठेविणें त्या लोकांना अगदीं अशक्य झालें होतें. ही संधि पाहून लिलिपुटच्या राजानें आपल्या मनाप्रमाणें अटी घालून त्यांची मैत्री संपादन केली.

नंतर ते सर्व लोक मला पाहावयास आले. आणि मला पाहून माझी व माझ्या अचाट शक्तीची त्यांनीं मुक्त कंठानें स्तुति केली.

"आमच्या राजानें आमच्या राज्यास एकदां भेट देण्याची आपल्याला विनंती केली आहे." त्यांनीं राजाच्या वतीनें निमंत्रण दिलें. मी तें मान्य केलें.

कांहीं दिवसांनीं मी लिलिपुटच्या राजाची भेट घेऊन ब्लेफुस्कूच्या निमंत्रणाविषयीं सांगितलें व तेथें जाण्या-साठीं परवानगी मागितली. राजाच्या भुंवया चढल्या. माझ्याबद्दल त्यांच्या मनांत थोडा अनादर उत्पन्न झाल्याचा भास झाला. तरी पण त्यांनीं मला जाण्यास परवानगी दिली.

एके दिवशीं अर्धरात्रीच्या सुमारास माझा एक मित्र लपतछपत माझ्याकडे एक गुप्त बातमी सांगण्यासाठी आला.

तो म्हणाला–“आपल्यावर फार मोठें संकट येणार आहे. राजेसाहेबांचा आपल्यावर कोप झाला आहे. त्यांत आणि कांहीं दुष्ट लोकांनी त्यांचे कान भरले कीं प्रथम शत्रुपक्षांतील लोकांची भेट घेणें हा एक अपराध आहे. आणि त्यांचें निमंत्रण स्वीकारणें तर राजद्रोहच आहे. म्हणून त्या सर्वांनी मिळून आपल्याला प्राण-दंड देण्याची शिक्षा सुचविली. परंतु राजानें आपण केलेल्या कामगिरीचें स्मरण करून नुसती अंधत्वाची शिक्षा पुरे असें सांगितलें आहे. ह्या सूचनेवरून केव्हांहि आपले डोळे काढून टाकण्यांत येतील.”

“मला शक्य होतें तेवढें मी केलें. ह्या पेक्षां जास्त मी कांहीं करूं शकत नाहीं.” असें सांगून माझा मित्र निघून गेला.

पहाट होतांच मी आपले कपडे एका जहाजांत घातले आणि राजाकडे निरोप पाठविला कीं मी ब्लेफुस्कूला जात आहे आणि निघून गेलो.

निरक्षर हव्यासी

भोज राजाच्या वेळीं कधीं कधीं कांहीं अक्षरशून्य ब्राह्मण कालिदासाकडे येत. त्याच्या पायां पडत आणि राजाकडून आम्हांला कांहीं दक्षिणा मिळवून द्या म्हणून त्याच्या पाठीस लागत.

एकदां केशव शर्मा नांवाचा एक ब्राह्मण कालिदासाच्या पाठीस लागला. म्हणाला– “माझ्या घरांत खायला अन्न नाहीं. मुलांचीं केविलवाणीं तोंडें बघवत नाहींत. कांहींतरी करून मला राजाकडून इनाम मिळवून द्या.”

“काय विद्याअभ्यास झाला आहे तुझा?” कालिदासानें विचारलें. पण तो कांहींच शिकलेला नव्हता. तो मग काय उत्तर देणार कालिदासला!

“ठीक आहे. मग उद्यां दरबारांत या आणि आल्याबरोबर नक्षत्रांचीं नांवें घ्या भराभर. तेवढें केलेंत तरी कांहीं तरी मिळवून देण्याचा प्रयत्न करीन.” कालिदास म्हणाला.

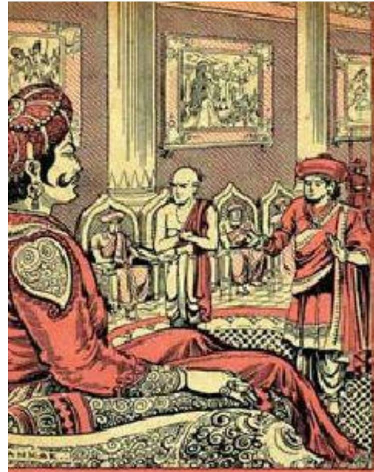
दुसऱ्या दिवशीं केशवशर्मा दरबारांत आला. तो आल्याबरोबर कालिदासानें उठून त्याचें स्वागत केलें.

“कोण हे?” राजानें पृच्छा केली.

“एक मोठे विद्वान आहेत. अल्पभाषी आहेत.” कालिदास म्हणाला.

राजा भोज उठला. मोठ्या आदरानें केशवशर्मांला नमस्कार केला आणि बसावयास आसन दिलें. केशवशर्मा ‘अश्विनी, पुनर्वसु, रेवति, कृत्तिका’ म्हणत राजाला आशीर्वाद देत आपल्या जागेवर बसला. राजाला अर्थबोध न झाल्यामुळें आश्चर्य वाटलें. इतक्यांत कालिदासानें “वाहवा! वाहवा!!” करून आशीर्वादाचें कौतुक केलें. त्याचा अर्थ न समजल्या कारणानें त्यानें प्रश्नार्थ

श्री बा. मा. बागले

मुद्रेनें कालिदासाकडे पाहिलें. त्यावरो-वर कालिदासानें एक श्लोक म्हणून दाखविला.

"अश्वनी भवतु तेतु मंदुरा
मन्दिरे वसतु ते पुनर्वसु
रेवती पति कनिष्ठ सेवया
कृत्तिका तनय विक्रमोभव"

[तुझ्या अश्वशाला घोड्यांनीं भरलेल्या असोत. तुझ्या घरांत सुवर्णाची वृद्धि होवो. रेवतीपतिचा भाऊ जो श्रीकृष्ण त्याच्या कृपेनें तुला कृत्तिकातनय कुमारस्वामीप्रमाणें पराक्रमी पुत्ररत्न लाभो.]

हा त्याचा अर्थ ऐकून राजाला आनंद झाला. त्यानें खुश होऊन केशवशर्माला बरेंच धन देऊन निरोप दिला.

मऊ पाहिलें कीं कसें कोपरांनीं खणायला सुरवात करतात त्याचें एक उदाहरण पहा.

धारा नगरींतील नागरिकांच्या तोंडून एकच गोष्ट ऐकूं येऊं लागली—"कालिदासाचा गुरु राजमार्गावर बसला आहे." ही गोष्ट भोजराजाच्या कानांवर गेली. त्यानें कालिदासाला बोलावून विचारलें. म्हणाला—"असें ऐकिलें आहे कीं आपले गुरु गांवांत आले आहेत. भेटून आलांतका त्यांना!"

कालिदास राजाचा प्रश्न ऐकून जरा विचारांत पडला. पण कांहीं तरी उत्तर तर दिलेंच पाहिजे होतें. म्हणाला—"मीहि ऐकिलें आहे. जाणार आहे त्यांच्या भेटीला."

कालिदासाला खरोखरच त्या माणसाच्या शोधार्थ जावें लागलें. त्याला गांठून कालिदासानें खूप झाडलें. म्हणाला—"तुम्ही म्हणे कालिदासाचे गुरु आहांत म्हणून सुटलांत. समजा ही गोष्ट, कालिदासाला समजली तर तो काय करील माहीत आहे?"

तो ढोंगी घाबरला. "माझा ह्यांत कांहीं दोष नाहीं. मी एक निरुपद्रवी ब्राह्मण

आहें. विष्णुशर्माच्या आश्रयाला असतों. उपजीविकेचें कांहीं साधन नसल्यामुळें फार संकटांत आहें मी. मला विष्णुशर्मानेंच हा उपदेश दिला. त्यानें सांगितलें असें केल्यानें तो कांहीं तरी इनाम देववील. मी मुद्दाम कांहीं केलें नाहीं." असें म्हणून त्यानें त्याचे पाय धरले.

विष्णुशर्मा कालिदासाचा द्वेष करीत असे. त्याचा अपमान करण्यासाठींच त्यानें ब्राह्मणाला तसें करण्यास सांगितलें होतें. कालिदासानें विचार केला, ठीक आहे. आपण तरी आपला अपमान कां करून घ्यावा? होऊं दे ह्या ब्राह्मणाचा फायदा. असा विचार करून तो ब्राह्मणाला म्हणाला—"राजाला समजलें आहे कीं कालिदासाचा गुरु आला आहे. तो जरूर तुला बोलावणें पाठवील. त्या वेळीं जर तूं तोंड उघडलेंस तर चांगलीच फजीती होईल आणि राजा कदाचित फांसावर सुद्धां चढवील. जर तुला कांहीं विचारलें तर तूं माझ्याकडे बोट दाखव." कालिदास इतकें सांगून निघून गेला.

कालिदासानें राजाला सांगितलें कीं मी माझ्या गुरूला भेटून आलों. पण सध्यां

त्यांनीं मौन धारण केलें आहे. कालिदासचे गुरु म्हणजे ते किती विद्वान असले पाहिजेत! असा विचार करून राजानें त्याला दरबारांत आणण्यासाठीं पालखी पाठविली.

दरबारांत येतांच सर्व लोक मोठ्या उत्सुकतेनें त्याच्याकडे पाहूं लागले. विष्णुशर्मा मनांत म्हणत होता, 'आतां चांगली गम्मत होईल.' त्याला आंतून अगदीं हास्याच्या उकळ्या फुटत होत्या. भ्रमाचा भोपळा फुटण्याची तो अगदीं वाट पहात होता.

तो जेव्हां दरबारांत आला त्यावेळीं 'रावण' शब्दाच्या उत्पत्तीची चर्चा चालली

होती. कोणी म्हणालें कैलास पर्वताच्या खालीं दबून गेल्यामुळें तो रडला. म्हणून त्याचें नांव रावण झालें. कांहींचें म्हणणें कांहीं दुसरेंच होतें. कालिदासाच्या गुरूला पाहतांच राजानें गुरूकडे प्रश्नार्थ नजरेनें पाहिलें आणि विचारलें कीं तुमच्या मतें 'रावण' शब्दाची व्युत्पत्ति काय असावी?

आपल्याला गप्प बसावयाचें आहे हें तो ब्राह्मण विसरून गेला आणि एकदम 'राभण' असें म्हणाला.

चुकीचा उच्चार भोजराजाच्या कानाला खटकला. तो म्हणाला—"गुरुवर्य, आपण तो शब्द राभण कशासाठीं म्हणालांत?"

पुढें ब्राह्मण कांहीं बोलण्याच्या आंत कालिदास म्हणाला—"महाराज, आपण इतका वेळ 'रावण' हा शब्द ठीक आहे असे समजून त्याच्यावर चर्चा करीत होतों. परंतु गुरुजींचें म्हणणें आहे कीं 'रावणा' ऐवजीं 'राभण' हा शब्द कां असूं नये? आणि त्याचा हा मतितार्थ त्यांच्या शिष्याशिवाय कोणालाहि कळणें शक्य नाहीं." कालिदासानें एक श्लोक म्हणून दाखविला.

"भकारः कुम्भकर्णेच,
भकारश्च बिभीषणे,
तयोर्ज्येष्ठ, कुलश्रेष्ठे
ककारः किं न विद्यते?"

(कुंभकर्णाच्या नांवांत 'भ' आहे बिभीषणाच्या नांवांत 'भ' आहे. मग एकट्या रावणाच्या नांवांतच कां नसावा! तो तर त्यांचा कुलश्रेष्ठ मोठा भाऊ आहे.)

कालिदासाच्या ह्या स्पष्टीकरणावर आणि अर्थावर राजा भोज खुश झाला. त्यानें कालिदासाच्या गुरूला त्याच्या अगाध ज्ञानाबद्दल खूप दक्षिणा दिली आणि त्याला निरोप दिला.

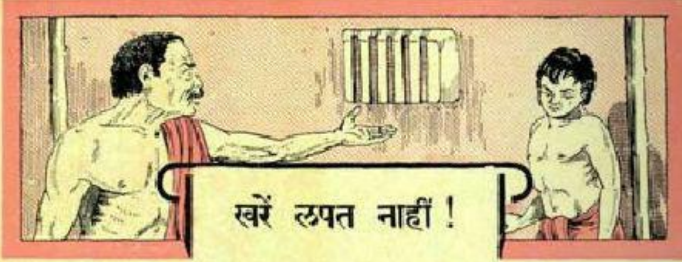
चितोडचा विजय स्तम्भ

भारताच्या इतिहासांत चितोड हें इतिहास प्रसिद्ध शहर आहे. इ. स. ७२८ मध्यें प्रसिद्ध रजपूत राणा बाप्पा रावळनें ह्या नगराची स्थापना केली. रजपूत लोक शत्रुपुढें कधीं मस्तक वांकवीत नसत. मुसलमानांच्या पासून आपल्या देशाचें रक्षण करण्यासाठीं तेथील स्त्रीपुरुषांनीं फार कष्ट भोगले. परंतु अखेर हें नगर मोगल बादशाहांनीं जिंकलें आणि नष्टहि करून टाकलें.

राजा भीमसिंह चितोडचाच राणा होता. त्याची राणी प्रसिद्ध पद्मिनी येथीलच. त्याच प्रमाणें प्रख्यात कृष्णभक्त मीराबाईचें सासर येथेंच होतें. तिनें बांधलेलें कृष्णालय आणि तिचा नवरा राणा कुंभ ह्यानें बांधविलेलें एक देऊळ येथेंच आहे.

ह्या राणानेंच बांधविलेला एक विजयस्तंभ ह्या गांवांत आहे. ह्या गांवांतील प्रेक्षणीय स्थळांपैकी हें एक आहे. असें सांगतात कीं माळव्याचा सुलतान महम्मद खिलजी यानें चितोडवर स्वारी केली. राजपुतांचा त्या लढाईंत जय झाला. त्याचें स्मारक म्हणून हा स्तंभ इ. स. १४४० मध्यें बनविण्यांत आला. त्याची उंची १२२ फूट आहे.

खरें लपत नाहीं !

एका गांवांत एक शेतकरी राहात असे. त्याला रघू नांवाचा एक मुलगा होता. बापाचें रघूवर मुळींच प्रेम नव्हतें. म्हणून तो त्याच्याकडून खूप कामें करून घेई. वास्तविक पाहतां रघू फार चांगला मुलगा होता. आपल्या कामांत तो तत्परता आणि कसब दाखवीत असे. पण त्याची कदर केली जात नसे. तो जेवढें काम करी त्याहून जास्त काम बाप त्याला सांगत असे.

त्याच गांवांत जानकी नांवाची एक मुलगी होती. ती सुद्धां रघूप्रमाणें हुशार आणि कामसू होती. त्या दोघांची ओळख झाली. त्यांनीं लग्न करण्याचें ठरविलें. जानकीच्या बापानें त्याला होकार दिला. रघूनें बरेच दिवस ही गोष्ट आपल्या बापाला सांगितलीच नाहीं. पण लग्न करण्याची वेळ जवळ येत चालली तेव्हां मात्र त्यानें आपल्या बापाला सांगितलें.

"तुलाच संभाळतां संभाळतां नाकी नऊ आली आहेत आणि म्हणे बायको आणतों. पैसे मिळवायची अक्कल तर येऊं दे! धमक नाहीं काडीची आणि लग्न करायला निघाला आहे. तें कांहीं नाहीं. ज्या दिवशीं तूं आपल्या स्वतःच्या पायावर उभा राहाशील त्या दिवशींच बायको आण." बाप गरजला.

वडिलांच्या हाताखालीं मी जेवढे काबाड-कष्ट करीत आहें तितके जर मी दुसरीकडे कोठें केले तर आमचें दोघांचें पोट भरण्या-एवढें पैसे खात्री पूर्वक मिळवीन. असे विचार रघूच्या मनांत घोळूं लागले आणि एके दिवशीं तो घरांतून खरोखरच नाहींसा झाला. ही गोष्ट त्यानें एकट्या जानकीलाच तेवढी सांगितली होती.

जातां जातां त्याला एक रान लागलें. तो तसाच त्यांतून मार्ग काढीत पुढें जाऊं

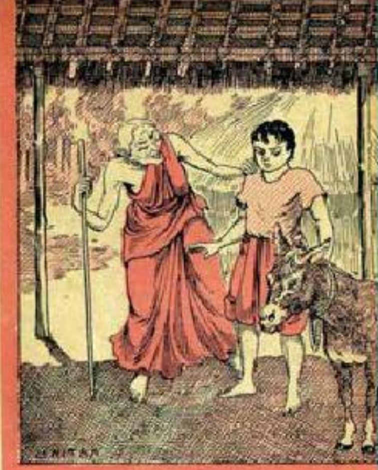
श्री. का. गो. देसाई

लागला. वाटेंत त्याला एक म्हातारी दिसली. ती डोक्यावर लाकडांची मोळी घेऊन काठी टेंकीत टेंकीत चालली होती. रघू झटपट तिच्याजवळ गेला व म्हणाला—बाई फार जड असावी मोळी असें वाटतें. आणा मी पोहोंचवून देतों तुमच्या घरीं." आणि त्यानें ती मोळी तिच्या डोक्यावरून घेतली सुद्धां.

रघू म्हातारी बरोबर जाऊं लागला. म्हातारीनें त्याला कोण, कुठला, कुठें चालला वगैरे प्रश्न विचारून सर्व माहिती काढून घेतली. रघूनेंहि कांहीं एक न लपवितां सर्व सांगितली. म्हणाला—"मी आतां कामधंदा शोधून चार पैसे मिळवीन आणि मग लग्न करीन."

"अरे मग माझ्याकडेच रहा. काम कर मी तुझ्या पोटापुरती व्यवस्था करून देईन आणि वर्षा अखेरी मला वाटेल तसें कांहीं तरी देईन! बघ तुला कसें काय परवडतें तें."

"ठीक आहे. तुम्हांला तसं वाटत असेल तर राहतों इथेंच. म्हाताऱ्यांची सेवा करणें सुद्धां पुण्यच आहे." रघू म्हणाला आणि तेथें राहूं लागला.

रघू रोज गुराढोरांना दाणापाणी देई, दूध काढी. परसांत भाजीपाला लावून त्याला खत पाणी देई. जंगलांत जाऊन लाकडें तोडून आणी. कामें सर्व तो मोठ्या आनंदानें आणि मेहेनतीनें करी.

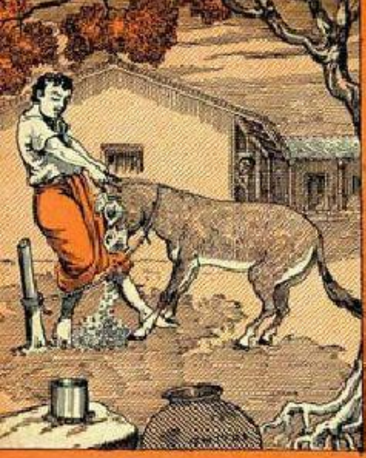
एक वर्ष झालें. तेव्हां म्हातारी रघूला म्हणाली—"रघू, तुला येथें काम करायला लागून एक वर्ष झालें. मी सांगितलेलें काम तूं मन लावून केलेंस. फार आवडलें मला तुझें काम. मी तुला सांगितलें होतें ना, एक वर्षभर काम केल्यावर तुला कांहीं तरी देईन! माझ्या जवळ एक गाढव आहे.

तें घेऊन तूं जा आणि आनंदानें रहा."

रघूला वाईट वाटलें. मनांत म्हणाला— काय करायचें आहे हें गाढव घेऊन ! कोण करणार ह्याचें चारा पाणी ? एखाद्या परटाला विकलें तर मिळतील दोन चार रुपये. पण काय करावयाचें ? तेवढ्यानें काय बायकोला आणतां येईल ?" त्याचा उदास चेहेरा पाहून म्हातारीला हंसू आलें.

"तुझ्याकडून इतकें काम करवून घेऊन सार्थ एक गाढव देऊन तुझी पाठवणी कशी करीन ? त्याचे दोन्ही कान जरा जोरानें ओढ पाहूं !" म्हातारीनें सांगितलें.

म्हातारीनें सांगितल्या प्रमाणें रघूनें गाढवाला खुंटाशीं बांधलें आणि त्याचे दोन्ही कान धरून जोरानें ओढले. गाढव 'हीं आ ; हीं आ' करून ओरडूं लागलें. त्या बरोबर त्याच्या तोंडांतून हिरे मोती पडले. ते पाहून रघूला आनंद झाला. त्यानें म्हातारीला नमस्कार केला आणि गाढव घेऊन आपल्या घराकडे वळला.

संध्याकाळ होतां होतां तो एका गांवांत पोहोंचला. तेथें एका म्हातारीच्या घरीं जाऊन तो म्हणाला—"आजीबाई, आज रात्रीं पुरता मुक्काम करायला मला जागा द्या आणि पहा, जमलं तर भाजीभाकर दिलीत तर फार चांगलें होईल. उद्यां पाहाटेंच मी निघून जाईन."

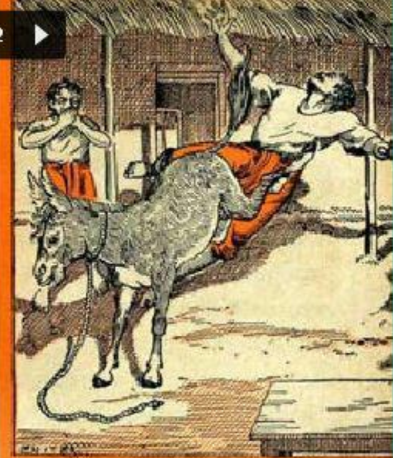
म्हातारीनें कबूल केलें. तिच्या मुलानें त्याच्या गाढवाला अंगणांत नारळाच्या झाडा खालीं बांधून ठेविलें.

रात्रीं जेवणखाण झाल्यावर रघू जेव्हां झोंपण्याची तयारी करूं लागला तेव्हां म्हातारी म्हणाली—"तूं पाहाटेंच सकाळीं निघून जाणार तेव्हां जें काय द्यायचें आहे तें आत्तांच देऊन ठेव." "बरं बघतो." म्हणून रघू आपल्या गाढवाजवळ गेला.

त्याचे दोन्ही कान ओढले. त्या बरोबर हिरे मोती पडले. ते सर्व त्यानें गोळा केले, पुरचुंडी बांधून आपल्या सामानांत ठेविली आणि फक्त एक मोती काढून म्हातारीला नेऊन दिला.

हा सर्व प्रकार म्हातारीच्या मुलानें पाहिला. रघू झोंपल्यावर त्यानें रघूचें गाढव दुसऱ्या झाडाला बांधलें. त्याच्या जागीं दुसरेंच एक गाढव आणून बांधलें. नंतर रघूच्या सामानांतील हिऱ्यामोत्यांची पुरचुंडी काढून घेतली आणि झोंपीं गेला.

दुसऱ्यादिवशीं रघू उठला. आपलें सामान घेतलें, आपलें समजून दुसरें गाढव घेतलें त्यावर बसला व आपल्या गांवीं निघून गेला. घरीं गेल्यावर आपल्या बापाला गाढवाचें वैशिष्ट्य वर्णन करून म्हणाला— "ओढून तर पहा त्याचे दोन्ही कान !" बापानें कान ओढले. गाढव रेकलें. पण त्याच्या तोंडांतून कांहीं सुद्धां पडलें नाहीं. गाढवानें लाथ मारल्यामुळें बापाला मात्र खूप लागलें. तो रागावला आणि मुलाला म्हणाला—"मूर्ख कुठला. गाढव, कशाला आणलेंस तें गाढव. जा चालता हो. पुन्हां येऊं नकोस माझ्याकडे."

रघू पुन्हां नोकरीला निघाला. वाटेंत एक जंगल लागलें. त्यांत एक सुतार फळ्या तयार करून घरीं घेऊन चालला होता. त्याला पाहाल्यावर रघु म्हणाला—"बाबा, तुम्हीं कशाला हें ओझें उचलतां ? मी नेतों तुमच्या घरापर्यंत." असें म्हणून त्यानें तें ओझें आपल्या शिरावर घेऊन त्याच्याघरीं नेऊन पोहोंचविलें.

वाटेंत बोलतां बोलतां सुतारानें रघूची सर्व माहिती मिळविली. नंतर म्हणाला— "जर माझ्याकडे एक वर्ष काम केलेंस तर यथा शक्ति तुला कांहीं तरी देईन."

रघूनें तें मान्य केलें. एका वर्षानंतर सुतारानें त्याला एक कांशाचें भांडें दिलें. आणि म्हणाला—"हें भांडें अक्षय पात्र आहे. ह्याला आज्ञा देतांच पाहिजे असलेले सर्व पदार्थ ह्यांत वाढून येतात." तें घेऊन रघु आपल्या घरीं जाण्यास निघाला.

पहिल्यावेळीं ज्या म्हातारीकडे मुक्काम केला होता. त्या गांवींच त्यावेळींहि रात्र पडली. तो पुन्हां त्या म्हातारीकडेच उतरला. म्हातारीनें त्याला रात्रीच्या जेवणाचें विचारलें. तो म्हणाला—"नको माझ्याजवळ एक विचित्र भांडें आहे. तें मला देतें सर्व कांहीं."

असें सांगून त्यानें आपलें भांडें काढलें. आणि आपल्या पुढें ठेऊन म्हणाला—"पात्रा, मला अन्न दे." लगेच चार तऱ्हेचे पदार्थ त्यांत दिसूं लागले. त्या तिघांनीं यथेच्छ भोजन केलें. रघूनें ताट घासून पुसून उशाशीं ठेविलें आणि झोपी गेला.

म्हातारीच्या मुलानें भांड्याचा प्रताप पाहिला होता. रघूला झोंप लागतांच तो दडूच आला. त्याच्या सामानांतील भांडें काढून घेऊन त्या जागीं दुसरें भांडें ठेविलें.

दुसरे दिवशीं रघू पाहाटे उठला. सामान घेतलें आणि आपल्या गांवीं निघून गेला.

"मी पहा ह्या वेळीं एक भांडें आणलें आहे. तें द्रौपदीच्या थाळी प्रमाणेंच आहे. पहा तुम्ही त्याची प्रचीति." रघू बापाला म्हणाला. बापानें ताटाजवळ बसून जेवण मागितलें पण त्यांतून कांहींहि आलें नाहीं. रघूला आश्चर्य वाटलें. बापाला राग आला.

रघू पुन्हां कामाच्या शोधार्थ निघाला. वाटेंत त्याला एक काल्वा लागला. तो पार करण्याच्या विचारांत तो होता. एवढ्यांत त्यानें पाहिलें एक म्हातारा कुऱ्हाडीनें एक झाड तोडीत होता. "कशाला तोडतां एवढा मोठा वृक्ष?" रघूनें विचारलें.

"काल्वा पार करण्यासाठीं" म्हातारा म्हणाला—"आणा, मी करतो तुम्हांला थोडी मदत." असें म्हणून रघूनें त्याच्या जवळून कुऱ्हाड घेतली आणि झाड तोडूं लागला. दहा बारा घावांत झाड काल्व्यावर आडवें पडलें. म्हाताऱ्याला आनंद झाला. त्यानें एक काठी रघूला बक्षीस दिली. "ज्याला तूं मारायला सांगशील त्याला ही काठी मारत सुटेल. हिला साधी म्हणून फेंकून देऊं नकोस" त्यानें सांगितलें.

काठीची परीक्षा पाहण्यासाठीं रघु म्हणाला—"हवेंत प्रहार कर." त्या बरोबर

खरोखरच काठी त्याच्या हातांतून सुटली आणि हवेंत प्रहार करूं लागली. मग ती काठी घेऊन रघू आपल्या गांवीं निघाला.

त्याच्या मनांत विचार आला, कीं त्या म्हातारीच्या घरींच नाहीं का माझ्या पहिल्या दोन्ही वस्तू हरवल्या? आतां दाखवूं या त्यांना चांगला इंगा. म्हणून तो पुन्हां त्या गांवीं गेला. त्याच म्हातारीकडे गेला. "बरें आहे ना आजी बाई! ठीक चाललें आहे ना! सर्व कांहीं!" म्हणत तो आंत शिरला.

"कोण रे तूं! मला नाहीं बावा कांहीं तुला पाहिल्या सारखें आठवत." म्हातारी म्हणाली.

"मलाहि या मुलाला पाहिलेलें आठवत नाहीं." म्हातारीच्या मुलानें दुजोरा दिला.

"अहो माझें गाढव आणि भांडें तुम्हीच नाहीं का चोरलेंत?" रघूनें विचारलें.

"आम्हांला काय करायचें आहे गाढव? तुझें गाढव आम्ही कशासाठीं घेऊं?" म्हातारीचा मुलगा तोऱ्यांत म्हणाला.

"अस्सं, मार त्याला" रघूनें असें म्हटल्या बरोबर काठी दणादण त्या मुलाच्या पाठीवर पडूं लागली.

"मरेल कारटं, पुरे रे. नको आम्हांला तुझें सामान, घेऊन जा आपलें. पण माझ्या मुलाला मारूं नकोस." असें म्हणत म्हातारी गयावया करूं लागली. तिनें त्याचें गाढव आणि भांडें आणून दिलें. रघूनें ते हातांत घेतलें व मग आपल्या काठीला परत बोलाविलें.

त्या नंतर रघू आपलें सर्व सामान घेऊन घरीं गेला. बापाला सर्व दाखविलें. त्याचा बाप खुश झाला. पुढें रघूनें जानकीशीं लग्न केलें आणि सर्व सुखानें राहूं लागले.

फोटो जोडनांवें चढाओढ

नवेंबर १९६० :: बक्षिस १० रुपये

कृपा करून जोडनांवें पोस्ट-कार्डांवरच पाठवावीत.

वरील फोटोंची ओळख करून देणारीं जोडनांवें दोन ते चार शब्दांत किंवा त्याहून मोठीं पण परस्परांशीं थोडेंफार साम्य दर्शविणारीं असावीत आणि तीं जोडनांवें पोस्ट-कार्डांवर स्वतःचें नांव व संपूर्ण पत्त्यासह ७ सप्टेंबर १९६० पूर्वी खालील पत्त्यावर पाठवावीत. पोस्ट-कार्डाशिवाय आलेलीं जोडनांवें स्वीकारण्यांत येणार नाहींत.

चांदोबा फोटो जोडनांवें चढाओढ,
चंदामामा प्रकाशन, मद्रास-२६.

सप्टेंबर महिन्याचा निकाल

या महिन्यासाठीं खालील जोडनांवें सर्वोत्तम ठरलीं आहेत. या महिन्याचा अंक प्रसिद्ध होतांच बक्षिस १० रुपये मनिऑर्डरनें प्रेषिकाचें नांवीं रवाना करण्यांत येईल.

पहिला फोटो : **रघुपति राघव राजाराम, पतित पावन सीताराम!**
दुसरा फोटो : **ईश्वर अल्ला एकहि नाम, सबको सन्मति दे भगवान!!**

प्रेषिका : **कु. नीना मा. पाल्लांडे,**
१४, यशवंतनगर, गणेशखिंड, पुणे-७.